

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra speciální pedagogiky

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Komparace přístupů k osobám se zdravotním postižením ve frankistickém
Španělsku a socialistickém Československu
Comparison of approaches towards people with disability in Francoist Spain
and socialist Czechoslovakia

Markéta Wudiová

Vedoucí práce: doc. PhDr. Monika Mužáková, Ph.D.
Studijní program: Speciální pedagogika
Studijní obor: Speciální pedagogika

Odevzdáním této diplomové práce s názvem Komparace přístupů k osobám se zdravotním postižením ve frankistickém Španělsku a socialistickém Československu potvrzuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

11. 7. 2022 v Praze

Za odborné vedení mé diplomové práce, velkou míru trpělivosti a ochoty, rychlost, lidský přístup a také za cenné a velmi podnětné rady při zpracovávání práce děkuji vedoucí práce doc. PhDr. Monice Mužákové, Ph.D.

ABSTRAKT

Diplomová práce porovnává postavení osob s postižením ve dvou nedemokratických režimech 20. století, konkrétně frankistickém Španělsku a socialistickém Československu. Analyzovány jsou postoje jednotlivých režimů a učiněné státní iniciativy v oblasti péče o osoby se zdravotním postižením. Popsány jsou také možnosti rozvoje jednotlivých organizací a jejich činnost. Práce je dále zaměřena na dvě oblasti života člověka s postižením – vzdělávání a zaměstnání. Představené poznatky jsou zasazeny do historického kontextu jednotlivých zemí. Použitou metodou je rozbor a interpretace legislativy, státních dokumentů a odborných publikací. Komparace představuje společné rysy v oblasti péče o osoby se zdravotním postižením, jakými jsou nedostatečný zájem o problematiku, snaha o sjednocení organizací na podporu osob s postižením a jejich kontrola. V obou státech se ustanovilo segregované vzdělávání osob s postižením. Zaměstnání osob s postižením se odvíjelo od podoby ekonomického zřízení. Chráněné zaměstnávání v Československu zprostředkoval Svaz invalidů. Ve Španělsku zásadní roli hrála organizace ONCE, která zprostředkovala zaměstnání pro osoby se zrakovým postižením. Rozdílný je v definovaných státech především mezinárodní kontext a vliv církevních institucí na podobu přístupu k osobám s postižením. Pozdější španělská spolupráce se zeměmi západního bloku znamenala posun v oblasti péče o osoby s postižením a v dostupnosti informací.

KLÍČOVÁ SLOVA

zdravotní postižení, mezinárodní komparace, frankismus, socialismus, organizace na podporu osob se zdravotním postižením, speciální vzdělávání, chráněné zaměstnání

ABSTRACT

The thesis compares the position of people with disabilities in two non-democratic regimes of the 20th century, namely Francoist Spain and socialist Czechoslovakia. The attitudes of each regime and the state initiatives taken in the field of care for people with disabilities are analysed. The possibilities for the development of the various organisations and their activities are also described. The work also focuses on two areas of the life of a person with disabilities - education and employment. The findings presented are set in the historical context of each country.

The method used is the analysis and interpretation of legislation, state documents and academic publications. The comparison presents common features in the field of disability care, such as lack of interest in the issue, efforts to unify disability support organisations and their control. Both states have established segregated education for persons with disabilities. The employment of persons with disabilities depended on the form of economic establishment. Protected employment in Czechoslovakia was mediated by *Svaz invalidů* (the Union of the Disabled). In Spain, ONCE played a key role in providing employment for people with visual impairments. The international context and the influence of religious institutions on the form of attitude towards persons with disabilities differ in the defined countries. Later Spanish cooperation with Western bloc countries marked a shift in the care of persons with disabilities and in the availability of information.

KEYWORDS

disability, international comparison, Francoism, socialism, disability support organisations, special education, sheltered employment

Obsah

Úvod.....	9
1 Španělsko.....	11
1.1 Historický kontext.....	11
1.1.1 Občanská válka.....	11
1.1.2 Vláda Francisca Franca.....	12
1.2 Terminologie.....	14
1.3 Organizace na podporu osob s postižením.....	15
1.3.1 ONCE – Organización Nacional de Ciegos Españoles.....	16
1.3.2 ANIC – Asociación Nacional de Inválidos Civiles.....	17
1.4 Vzdělávání.....	18
1.4.1 Vzdělávání za Franca.....	18
1.4.2 Struktura vzdělávání.....	20
1.4.3 Podoba vzdělávání.....	20
1.4.4 Speciální pedagogika v letech diktatury.....	21
1.4.5 Legislativa.....	23
1.4.6 Vzdělávání osob se zrakovým postižením.....	25
1.4.7 Vzdělávání osob s mentálním postižením.....	27
1.4.8 Vzdělávání osob s tělesným postižením.....	28
1.5 Zaměstnání a pracovní uplatnění.....	29
1.5.1 Přístup frankistického režimu k zaměstnávání osob s postižením.....	30
1.5.2 Činnost organizací v oblasti zaměstnanosti osob s postižením.....	33
1.5.3 Činnost ONCE – zaměstnávání osob se zrakovým postižením.....	33

1.5.4 Organizace pro osoby s tělesným postižením.....	36
2 Československo.....	38
2.1 Historický kontext.....	38
2.1.1 Poválečný vývoj.....	38
2.1.2 Československo za socialismu.....	39
2.2 Terminologie.....	41
2.3 Svaz invalidů.....	42
2.4 Vzdělávání.....	43
2.4.1 Vzdělávání v socialistickém Československu.....	43
2.4.2 Speciální vzdělávání.....	45
2.4.3 Institut nevzdělavatelosti.....	48
2.5 Zaměstnání v socialistickém Československu.....	51
2.5.1 Zaměstnání osob s postižením.....	51
2.5.2 Profesní příprava.....	53
2.5.3 Svaz invalidů a jeho činnost v oblasti zaměstnanosti osob s postižením.....	54
2.5.4 Vyplácení invalidních důchodů.....	56
3 Komparace.....	58
3.1 Cíle.....	58
3.2 Východiska jednotlivých států a priority jejich ideologií.....	59
3.3 Přístup k fenoménu postižení.....	62
3.4 Vzdělávání.....	64
3.5 Zaměstnání.....	66
3.6 Síť organizací na pomoc osobám se zdravotním postižením.....	67
3.7 Mezinárodní vliv.....	68

3.8 Vliv církve.....	70
Závěr.....	72
Seznam použitých informačních zdrojů.....	74

Úvod

Ve dvacátém století nacházíme mnoho příkladů nedůstojného až brutálního zacházení vůči minoritám, mimo jiné také vůči osobám se zdravotním postižením. Následující práce se zabývá komparací přístupů k osobám s postižením ve dvou zemích s bývalým nedemokratickým režimem, tedy socialistickém Československu a frankistickém Španělsku.

Pro pochopení současnosti a uvažování o dalším směřování je důležité znát také minulost, ze které vycházíme a která formovala současné postavení. Práce sleduje postoje frankistického režimu ve Španělsku a socialistického režimu v Československu k osobám se zdravotním postižením a jejich komparací se snaží definovat jednotlivá specifika těchto států.

Cílem předkládané práce je představit, jakým způsobem tyto nedemokratické režimy přistupovaly k osobám s postižením. Pozornost bude věnována otázkám týkající se práv a možností těchto osob, konkrétně, která práva jim byla přiznávaná a jakým způsobem bylo dbáno na jejich dodržování. Dále se práce zaměřuje na jednotlivé státní iniciativy v oblasti péče o osoby se zdravotním postižením a současně se snaží popsat konkrétní možnosti rozvoje samotných organizací zaměřených na péči o ně. Sledovány jsou zejména dvě základní oblasti života – vzdělání a zaměstnání, na jejichž podobu měl ustanovený režim nejvýraznější vliv. Pro lepší pochopení a interpretaci jsou nabyté poznatky zasazeny do širšího historického kontextu jednotlivých zemí.

Dané téma se dlouho vyhýbalo zájmu odborné veřejnosti, jedním z možných vysvětlení je nedostatek pramenů, jelikož definované státní režimy nevedly dostatečnou dokumentaci. Až v posledních letech lze zaznamenat nárůst nových studií reflektující postoj k osobám s postižením v jednotlivých zemích. Nutno podotknout, že s touto novou vlnou zájmu o danou problematiku se v akademickém prostředí objevují i kvalitativní studie vycházející z rozhovorů s pamětníky. Z toho důvodu práce čerpá hlavně z dostupné legislativy, státních dokumentů a odborných publikací, tato analýza je následně doplněna výpověďmi z

provedených kvalitativních studií, pamětí nebo soudobých mediálních vyjádření osob s postižením a dalších, kteří se na péči o ně podíleli.

Jak již bylo naznačeno, struktura předkládané práce je rozdělena na tři hlavní části. První část se věnuje historii přístupu k osobám s postižením v socialistickém Československu, druhá část se pak zaměřuje na frankistické Španělsko. Práce je následně završena komparací obou státních zřízení a jejich přístupů k osobám s postižením.

Části zaměřující se na jednotlivé státy popisují nejprve historický kontext daného státu, následně objasňují používané terminologie a představují organizace zaměřující se na péči o osoby se zdravotním postižením. Závěrem každé této kapitoly je pak prostor věnován oblasti vzdělání a zaměstnání. Komparativní část sleduje rozdíly a společné prvky obou států v přístupu k osobám s postižením. Práce dochází k závěru, že byla v obou zemích péče značným způsobem zanedbávána. Avšak je důležité nepřikládat veškerou vinu za nedostatečnost v péči o osoby s postižením pouze aplikovanému režimu, ale práce bere v potaz také tehdejší úroveň odborných znalostí o oblasti, rozvoj zdravotní péče a diagnostiky a ekonomické možnosti jednotlivých států.

1 Španělsko

1.1 Historický kontext

Nástup Francisca Franca (1892-1975) do čela španělského státu a podoba jeho vlády byly rámované občanskou válkou a jejím průběhem. Další směřování frankistického státu se v průběhu času proměňovalo také na základě celosvětového vývoje. Franco vládl ve Španělsku v letech 1939–1975.

1.1.1 Občanská válka

Občanská válka započala v létě 1936 vojenským pučem v marocké Melille iniciovaným povstaleckými generály, ke kterým se později připojil také Francisco Franco. Důvodem k tomuto činu byla nespokojenost se současným legitimně zvoleným republikánským zřízením země. Válka trvala od roku 1936 do roku 1939, jednalo se o konflikt mezi zastánci republiky, mezi které se řadili zejména socialisté, komunisté, trockisté a baskičtí a katalánští nacionalisté a na druhé straně povstalci. Povstaleckou skupinu tvořili fašisté, španělští nacionalisté, křesťanští demokraté a rojalisté (Majtenyi, 2016). Obě válčící strany byly také podporované ze zahraničí, na stranu povstalců se postavilo a podporu poskytlo tehdejší hitlerovské Německo a Mussoliniho Itálie, zastáncům původního republikánského zřízení napomáhaly Sovětský svaz v čele se Stalinem, Mexiko a také tzv. interbrigády tvořené z dobrovolníků z dalších států včetně Československa. O španělské občanské válce se často hovoří jako o „cvičišti“, jelikož během ní byly poprvé vyzkoušeny některé zbraně a další vojenské vybavení a strategie později použité ve druhé světové válce (Chalupa, 2005).

Během konfliktu docházelo k vraždám a popravám čistě pro příslušnost člověka k opačnému táboru a vyznávání jiné ideologie. Toto krveprolití bylo prováděné z obou válčících stran. Válka oficiálně skončila 1. dubna 1939 dobytím španělského hlavního města Madridu povstalci (Ubieto Arteta, 2007). K vítězství Franca přispěl také nejednoznačný konsenzus o bojové strategii mezi skupinami bojujícími na straně republiky, který několikrát vyústil ve vnitřní konflikt, zejména mezi anarchisty a komunisty (Chalupa, 2005). Oproti tomu Franco dokázal sjednotit své přívržence pod heslem: „*Jedna Vlast, jeden Národ, jeden Vůdce!*“ a stál v čele Španělska dalších 36 let. Španělská občanská válka za sebou zanechala téměř půl milionu mrtvých, poničenou ekonomiku a čtvrt milionu lidí donutila k emigraci ze země (Ubieto Arteta, 2007).

1.1.2 Vlása Francisca Franca

Odkaz občanské války hrál významnou roli v nově nastoleném režimu, byl udržován propagandistickým připomínáním, zdůrazňován byl narativ vítězství a osvobození vlasti Franciscem Francem. V prvních poválečných letech pokračovaly také represe vůči nepřátelům nového režimu, popraveno bylo okolo 50 000 osob, dalších 300 000 bylo internováno do věznic nebo táborů nucených prací (Chalupa, 2005).

Nový režim byl silně autoritářský, hlavou státu se stal Francisco Franco, který zastával několik funkcí (hlava státu, předseda vlády, vůdce jediné politické strany a nejvyšší velitel ozbrojených sil). Jedinou povolenou politickou stranou bylo Národní hnutí (*Movimiento nacional*). Stát se zasloužil o centralizaci do té doby autonomních částí a zakázáno a potíráno bylo používání minoritních jazyků např. – baskičtina, katalánština (Payne, 1987).

Přestože frankistické Španělsko nemělo jasně definovanou ideologii a určující pro něj byla poslušnost svému generalisimu, jedním z pilířů se stalo křesťanské učení. Katolická církev znovunabyla privilegované postavení a získala moc nad vzděláním a kulturou (Chalupa, 2005). Dalšími charakteristikami typickými pro režim byl antikomunismus a nacionalismus. Postupem času však důraz na tyto ideologické směry klesal, s hospodářským rozvojem v 60. letech 20. století se mnohem důležitější staly ekonomické

výhody a zvyšující se životní úroveň. Diktatura tedy byla později udržována pomocí zprostředkování blahobytu a „*hospodářský růst byl povýšen na oficiální doktrínu a filozofii režimu*“ (Chalupa, 2005, str. 153). K tomuto posunu v ekonomické sféře přispěly opuštění od absolutní kontroly nad španělským hospodářstvím, liberalizace ekonomiky a přísun zahraničního kapitálu (Ubieto Arteta, 2007).

Právě navázání diplomatických vztahů se zeměmi západního bloku a zařazení do jeho struktur bylo zásadní pro další vývoj Španělska. Je zde patrný vliv geopolitických faktorů, strategická poloha Španělska v Evropě z něj činila potencionálního spojence pro Spojené státy americké, se kterými Francova vláda podepsala tři dvoustranné hospodářské a vojenské smlouvy (Abdon, 2008). V letech 1951-1955 se režim připojil k různým nadnárodním organizacím – Světové zdravotnické organizaci (WHO), Organizaci pro vzdělání, vědu a kulturu (UNESCO), Mezinárodní organizaci práce (ILO) a Organizaci spojených národů (OSN). Španělská vláda podepsala také roku 1953 konkordát s Vatikánem, tato smlouva napomohla legitimizovat režim v očích ostatních zemí (Del Cura, 2015). V návaznosti na tyto kroky ovšem musel stát provést také revizi svých ideových základů a uplatňovaných politik (Ubieto Arteta, 2007).

Přestože ekonomický růst v šesté dekádě 20. století byl značný a pozměnil sociální i ekonomickou strukturu, je důležité zmínit, že Španělsko patřilo na počátku 60. let společně s Portugalskem mezi nejchudší země evropského kontinentu. Poválečné období charakterizoval hlad a nedostatek potravin, přidělový systém zde byl zrušen až roku 1952, a zboží tak bylo často opatřováno na černém trhu (Payne, 1987). Také nerovnoměrné rozvržení bohatství přetrvávalo ve španělské společnosti od počátku až do konce diktatury. Nadto byly z pracovního trhu vyloučeny vdané ženy, jejichž úděl spočíval podle katolického učení ve frankistickém pojetí v péči o děti a domácnost. Narůstající nespokojenost s ustanoveným zřízením od druhé poloviny 60. let se projevovala v podobě stávek, které ovšem nebyly čistě politického rázu a jejichž hlavním cílem bylo zvýšení mezd a zlepšení pracovních podmínek. Od diktatury se distancovali také někteří představitelé španělské katolické církve. Nejvíce patrnými projevy odporu k ustanovenému zřízením bylo působení teroristické organizace ETA založené roku 1959, která usilovala o

nezávislost Baskicka. Již zčásti rozložený diktátorský režim skončil až smrtí jeho nositele Francisca Franca v roce 1975 (Chalupa, 2005).

1.2 Terminologie

Obdobně jako v dalších zemích, také ve Španělsku prošly termíny pro označení osob se zdravotním postižením historickým vývojem, některá slova postupně získávala pejorativní nádech nebo byla ze své podstaty dehonestující. Určité výrazy jsou v této práci použity v jejich původní podobě, záměrem ovšem není snižovat důstojnost těchto osob, ale reflektovat soudobou terminologii a dodržet historické reálie při překladu vybraných dokumentů.

V průběhu období analyzovaného v této studii se pro označení osob se zdravotním postižením používaly různé termíny. Nesoulad v terminologii, který se týkal i legislativy a administrativních dokumentů, vedl k nedostatečné právní ochraně a vyvolával nespokojenost skupiny osob s postižením (Cayuela Sánchez, Del Cura, 2021).

Pro postižení obecně se používaly termíny „*discapacidad*“ a „*minusvalía*“, které se ve španělských právních předpisech užívaly zaměnitelně. Zatímco pojem „*discapacidad*“ je užívaný dodnes pro označení zdravotního postižení, termín *minusvalía* vychází z předpony *minus* (méně) a kořenu *valía* (*valor* – hodnota). Toto označení tedy považuje osoby s postižením za osoby nižší hodnoty a jedná se o pojem s negativními konotacemi. Ve spojení s konkrétní oblastí postižení se také používalo slovo *deficiente* (nedostatečný).

Mezi výrazy, které se ve španělštině běžně používaly během občanské války a v poválečném období pro označení osob s mentálním postižením, se řadí např. *anormal* (nenormální), *disminuido* (snížený), *retardado* (zaostalý, zpožděný) nebo *débil mental* (slabomyslný). Postupně byly tyto pojmy nahrazovány termíny *oligofrénico* (*oligofrenický*), *deficiente mental a insuficiente mental* (mentálně nedostatečný) a zejména subnormální (*subnormal*) (Del Cura, 2016). Právě výraz „subnormální“ byl ve Španělsku

dobře přijat nejen odborníky, ale také rodinami a osobami s postižením i společností jako celkem. Většina rodičovských organizací zahrnovala toto slovo do svého názvu, používalo se také v médiích a byl ustanoven i oficiální Den pro subnormální – 26.dubna (*Día del Subnormal*) (El independiente, 2020). V roce 1968 vydala WHO ve snaze sjednotit mezinárodní jazyk doporučení používat termíny „mentálně retardovaný/mentally retarded“ a „mentální retardace/mental retardation“. Tyto termíny přijali zejména odborníci ve španělské verzi *deficiencia mental* a *deficiente mental*, ale slovo „subnormální“ nadále zůstávalo nejvíce populárním (Del Cura, 2016). Od používání tohoto pojmu se upustilo až v roce 1986, kdy byl ve vyhláškách a vládních nařízeních termín *subnormal* nahrazen slovy *minusvalía* nebo *persona con minusvalía* (osoba s nižší hodnotou), tyto opět dehonestující výrazy přetrvaly ve španělské legislativě až do roku 2006 (El independiente, 2020).

Pro osoby s tělesným postižením se ustálil pojem *inválida* (invalida). Obdobně jako *minusvalía* odkazuje na „nižší hodnotu“, která byla vnímána v kontextu pracovního uplatnění. Tedy vychází z předpokladu, že tyto lidé nepřispívají svým dílem do pracovního trhu. Přestože výraz původně označoval také osoby s mentálním nebo smyslovým postižením, nejvíce rozšířený je právě v souvislosti s osobami s tělesným postižením (Cayuela Sánchez, Del Cura, 2021).

Nejméně kontroverzním a negativně zatíženým je pojem *ciego* – slepý/nevidomý, který se v nepozměněné podobě používá dodnes. Pro označení neslyšících se v soudobých dokumentech vedle termínu *sordo* objevuje také *sordomudo* – tedy hluchoněmý.

1.3 Organizace na podporu osob s postižením

Pro potřeby této práce je důležité představit dvě stěžejní organizace – ONCE a ANIC a popsat jejich vnitřní strukturu a obsah činnosti, která se promítala do všech sfér života člověka se zrakovým nebo tělesným postižením. Jejich vzájemná propojenost, ale i konkurence a monopol na poskytování určitých služeb výrazně ovlivnily možnosti a postavením osob s postižením ve frankistickém Španělsku.

1.3.1 ONCE – Organización Nacional de Ciegos Españoles

Národní organizace nevidomých Španělů (*Organización Nacional de Ciegos Españoles* – dále ONCE) je institucí s jedinečnými charakteristikami a historií, která je obzvláště spjata s politickým a společenským kontextem. První politické kontakty s cílem vytvořit ekonomicky nezávislou a samosprávnou organizaci pro nevidomé byly navázány již za druhé republiky (1931-1936) (Contreras, 2020). Zástupci myšlenky ustanovení organizace pro zrakově postižené se během občanské války nacházeli v oblasti obsazené povstaleckou stranou. Zde se jim prostřednictvím různých kontaktů podařilo dosáhnout toho, že v roce 1938 byla oficiálně založena národní organizace nevidomých. Skutečnost, že se organizace zrodila v rámci frankistického tábora, rozhodujícím způsobem určila její konečnou podobu (Contreras, 2020). Ačkoli si tedy organizace zachovala své základní principy, ekonomickou nezávislost a přítomnost osob se zrakovým postižením ve svém vedení, byla prosycena diktátorskou filozofií, která se projevovala autoritářstvím a vertikálním řízením.

Pro dosažení cíle ekonomické nezávislosti organizace byla vládě předložena žádost o exkluzivitu v hazardních hrách, čímž ONCE získala monopol na prodej loterijních losů. Způsob výdělků členů tímto způsobem byl považovaný za přechodný a mělo se jednat o odrazový můstek pro zahájení cesty k ekonomické a sociální integraci (Gutiérrez de Tovar, 1988). Záměr vytvořit alternativní pracovní místa se ukázal jako neúspěšný a brzy se prodej kupónů upevnil jako téměř jediná možná výdělečná činnost pro skupinu osob se zrakovým postižením. Postupem času se organizace začala zaměřovat i na poskytování dalších služeb, zásadní bylo např. vytvoření vzdělávacích center pro nevidomé. Zprostředkování dalších služeb ovšem záviselo na míře postižení. Pro přijetí musela být zraková ostrost u jedince nižší než 1/20. Z toho tedy vyplývá, že osoby s lehčím zrakovým postižením neměly nárok na žádnou ze služeb ONCE a mohly být využity pouze jako prodejci kupónů (El país, 1978).

Podpora státu a brzké založení organizace tak zapříčinily, že členové ONCE měli alespoň možnost vzdělávání a pracovní příležitosti, i když se jednalo téměř výhradně o prodej losů. Díky této instituci získaly osoby se zrakovým postižením ve frankistickém Španělsku

privilegované postavení oproti jiným skupinám osob se zdravotním postižením (Contreras, 2020).

1.3.2 ANIC – Asociación Nacional de Inválidos Civiles

Počátky tohoto sdružení sahají do 40. let 20. století, kdy někteří členové regionálních organizací invalidů s vědomím obtížného financování vlastních organizací začali zvažovat možnost vytvoření organizace podobné ONCE, která se v té době těšila ekonomické nezávislosti díky využívání loterijních kupónů (Contreras, 2017). V roce 1947 vypracovala komise složená z osob s tělesným postižením a zástupců ONCE plán na vytvoření organizace pro civilní invalidy, který byl předložen Generálnímu ředitelství pro dobročinnost (*Dirección General de Beneficencia*). Tento plán byl založen na sjednocení všech provinčních sdružení do jediné národní organizace, což bylo považováno za jedinou efektivní strategii, jak vyřešit velký problém nedostatku iniciativ v oblasti zaměstnávání, vzdělávání a integrace osob s tělesným postižením ve Španělsku. Vláda však nebyla ochotna se touto otázkou zabývat až do poloviny 50. let, kdy III. národní dělnický kongres v roce 1956 stanovil, že Národní organizace zdravotně postižených bude začleněna do odborové organizace (Cayuela Sánchez, Del Cura, 2021).

Tento podnět zdaleka nepotvrzoval vznik budoucího ANIC, ale vyvolal obavy na ministerstvu vnitra, které konkurovalo ministerstvu práce, pod nějž odborová organizace spadala. Nejednalo se o zanedbatelnou záležitost, protože budoucí příslušnost ANIC k jednomu nebo druhému ministerstvu mohla radikálně rozhodnout o jeho osudu (Contreras, 2017). Příslušnost k odborové organizaci, která měla výrazně falangistický charakter, nabídla ANIC prostor více spjatý s pracovní sférou, koncepcí sociálních odborů a povinné komunitní solidarity. Na druhou stranu připojení k ministerstvu vnitra by znamenalo zařazení do struktur dobročinnosti, souvisejících s náboženským pojetím charity (Cayuela Sánchez, Del Cura, 2021).

Nakonec asociace vznikla pod záštitou ministerstva vnitra nařízením ze dne 29. listopadu 1958, ale ve skutečnosti byla ustavena až o tři roky později. Se vznikem národního sdružení stát rozhodl o sloučení všech již existujících regionálních sdružení a organizací a navíc zakázal vznik nových (Contreras, 2017). Sdružení bylo otevřeno všem osobám s tělesným nebo funkčním postižením, které jim bránilo v plnění úkolů běžného života, ať už byly příčinou těchto postižení pracovní nebo dopravní úrazy, vrozené vývojové vady nebo vady vzniklé v důsledku nemocí - např. dětské obrny - nebo následky válečných zranění (Cayuela Sánchez, Del Cura, 2021). Ačkoli organizace vznikla se značnou prodlevou od prvních iniciativ, jeho byť pozdější definitivní schválení je také známkou určité podpory ze strany různých veřejných orgánů (Contreras, 2017). Jedním z důvodů, proč frankistická vláda podporovala ANIC, moha být také snaha skoncovat s žebračením na ulicích, které bylo běžné mezi skupinou lidí s tělesným postižením (Bregain, 2013).

1.4 Vzdělávání

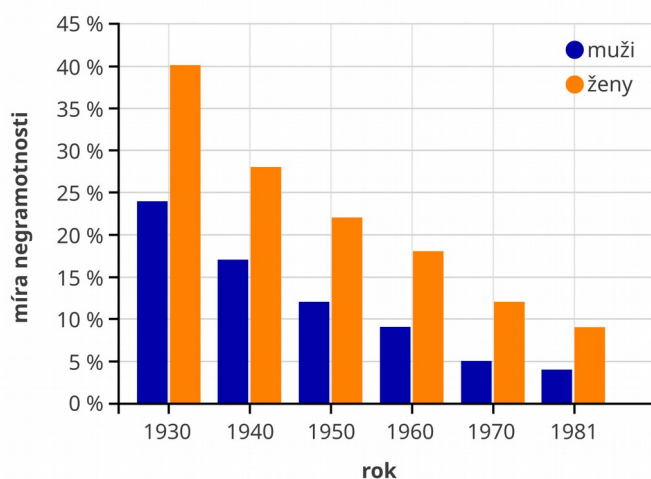
Kontrola nad vzděláváním je jednou z forem upevňování moci, jinak tomu nebylo ani v případě vlády Francisca Franca. V této kapitole je nejprve představen kontext vzdělávání za frankistického režimu obecně a z něj vyplývající faktory, které ovlivňovaly také vzdělávání žáků se zdravotním postižením. Dále jsou představeny státní iniciativy a legislativa uskutečněné v tomto směru a jsou specifikované podoby a charakteristiky vzdělávání vybraných skupin speciální pedagogiky.

1.4.1 Vzdělávání za Franca

Nový diktátorský režim Francisca Franca výrazně pozměnil vzdělávací systém z období druhé republiky. Jednalo se o regresi ve vzdělávání, pozměněn byl například sekulární a koedukační charakter původního modelu a úplně uzavřeny byly některé školy a univerzity (Cruz Sayavera, 2016). Také množství učitelů bylo během občanské války či v prvních letech diktatury perzekvováno za odlišné politické názory, naopak příznivci státního Národního hnutí získávali vyšší kompetence. Perzekuce mohla mít formu propuštění či

dokonce popravu, v méně závažných případech byli učitelé postihováni sankcemi ve formě odepření platu či pozastavení činnosti. Tyto vládní kroky přinutily mnoho sankcionovaných pedagogů otevřít si vlastní soukromé akademie pro svoji obživu (Párraga Pavón, 2010).

Realita národních škol ve 40. letech 20. století nebyla příliš příznivá. Počet obyvatel rostl, ale stát nereagoval na potřebu vytvoření nových škol nebo rozšíření stávajících. Na jejich výstavbu nebyly v rozpočtu vyčleněny prostředky a ty školy, které existovaly, byly ve špatném stavu (Párraga Pavón, 2010). Vládnoucí třídě ve své podstatě vyhovoval nevzdělaný lid, který nezpůsobil problémy (Piñero Pardo, 2020). Míra negramotnosti se v jednotlivých provinciích výrazně lišila, i v rámci provincií byly mezi dílčími oblastmi značné rozdíly. Nejvyšší procento analfabetismu bylo zjištěno ve venkovských oblastech, kde v mnoha případech tato míra přesahovala 50 % (Párraga Pavón, 2010). Negramotnost žen byla mnohem vyšší než mužů, následující tabulka znázorňuje vývoj analfabetismu v průběhu let dle pohlaví. Se zapojením Španělska do nadnárodních struktur, otevřením trhu a liberalizací ekonomiky v 60. letech se pojila také poptávka po kvalifikovaných pracovnících, z toho důvodu byla v tomto období zahájena nová kampaň za zvýšení gramotnosti (Vilanova, Moreno, 1992).

Zdroj: Vilanova, Moreno: Analfabetismo y censos de población de España de 1887 a 1981 (1992)

1.4.2 Struktura vzdělávání

Zákon z roku 1945 o základním vzdělávání rozděloval tento typ vzdělání do následujících stupňů: mateřská škola do čtyř let, mateřská škola od čtyř do šesti let, období základního vzdělávání od šesti do deseti let, období pokročilého vzdělávání od deseti do dvanácti let věku a období odborného vzdělávání od dvanácti do patnácti let (BOE num. 199, Ley 1945) Po ukončení období základního vzdělání (tedy v 10 letech) mohli žáci dále postupovat na studium *Bachillerato*. To byl typ školy, který ve dvou stupních připravoval studenty na další postup na univerzitu, přičemž druhý stupeň byl zakončený maturitní zkouškou (BOE num. 212, Ley 1951).

Nový zákon z roku 1970 o všeobecném vzdělávání vytvořil vzdělávací systém, jehož cílem bylo sjednotit dvě cesty, které do té doby existovaly ve frankistickém vzdělávacím systému. První cestou bylo složit ve věku 10 let přijímací zkoušku pro vstup na základní bachillerato a poté pokračovat do vyššího bachillerata a na univerzitu. Druhá cesta byla pokračovat ve studiu základního vzdělávání a ve věku 15 let vstoupit na trh práce (Cruz Sayavera, 2016). Tato vzdělávací reforma implementovala model škol s 8 třídami, přičemž každá škola musela mít alespoň 240 žáků. Oficiální rétorika pro ustanovení nového modelu udávala výhody v podobě poskytnutí kvalitnějšího vzdělání z důvodu většího množství prostředků a možné specializace učitelů na různé předměty. Prodloužením základní docházky a posunutím zmíněného rozdělení žáků na dále studující a pracující byl alespoň částečně minimalizován vliv socio-ekonomického statutu rodiny na další směřování žáka (Groves, 2012).

1.4.3 Podoba vzdělávání

Vzdělání bylo podřízené duchu národního katolicismu, jeho podobu tedy formovaly dva vlivy – politika Národního hnutí a církevní učení. Národní hnutí mělo největší zájem na tělesné výchově a budování vztahu k vlasti u svých žáků. Do výuky byly zařazeny

předměty zaměřené na politickou výchovu a dějiny Národního hnutí. Probíhalo také vyřazování učebnic a dalších materiálů neodpovídajících státní ideologii, jediným vyučovacím jazykem se stala španělština (Cruz Sayavera, 2016).

Katolická morálka se také zrcadlila v obsahu vzdělávání, církve získala své výsadní postavení v provádění inspekcí ve všech vzdělávacích institucích. Vzdělávání bylo rozděleno dle pohlaví, společné vyučování dívek a chlapců z období republiky bylo oficiálně označeno za antipedagogické (Párraga Pavón, 2010). Segregace pohlaví byla aplikována také ve školách pro osoby se zdravotním postižením. Obsah vyučování byl uzpůsoben dle toho, jaká úloha se kterému pohlaví ve státě přidělovala. Tedy hlavním údělem dívek byla péče o děti, opora manžela, péče o domácnost a výchova dalších generací a dle tohoto se odvíjela i jejich profesní formace. Toto rozdělení kurikula se dodržovalo vždy, přestože koedukace obou pohlaví nadále probíhala z ekonomických důvodů ve vesnických oblastech. Také v oblastech, kde byl nedostatek kvalifikovaných pedagogů, tedy zejména ve vzdálených venkovských územích (a zejména v poválečných letech), byla role učitele přidělena místním kněžím. Během let trvání režimu se také rozvinula síť soukromých a katolickou církví zřizovaných škol (Cruz Sayavera, 2016). Tyto školy měly plnou svobodu v didaktické, ekonomické i administrativní organizaci. Vládnoucí třída se z toho důvodu příliš nezajímala o kvalitu vzdělávání ve státních školách, neboť své děti mohla vzdělávat v soukromých (Piñera Pardo, 2020).

1.4.4 Speciální pedagogika v letech diktatury

V prvních letech diktatury se zájem jejich výkonných činitelů obracel k jiným problémům a investicím do vzdělávání žáků se zdravotním postižením nebyl přikládán velký důraz. Nejpálčivějšími problémy poválečné doby bylo množství sirotků, rozšířená tuberkulóza a další epidemie a existence oblastí s lidmi trpícími podvýživou a vystavenými extrémním pracovním a životním podmínkám (Del Arco, 2006). Důraz jednotlivých politik týkajících se dětí byl kladen na snížení dětské úmrtnosti, zabezpečení zdraví dětí a přestavbu

vzdělávacího modelu obecně tak, aby stát vychovával správné občany „nového Španělska“ (Del Cura, 2015). Pracovní uplatnění osob nejen se zdravotním postižením také mělo přednost před jejich vzděláním (Martínez Pérez, Del Cura, 2019).

Během občanské války a s nástupem diktatury zanikly dříve existující inovativní pedagogické skupiny. Některá střediska zaměřující se na vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami byla zrušena, jiná fungovala nadále, ale jejich existence byla ohrožena finanční situací a rozcházela se s předchozí linií činnosti. Přístup k žákům se odvíjel od míry jejich postižení, lehká postižení zůstávala neodhalena, zatímco těžší postižení znamenalo pro žáka povětšinou uzavření doma, v psychiatrické léčebně nebo pečovatelském centru. Teprve po rozšíření školní docházky a zavedení diagnostiky mentálních a smyslových postižení bylo přehodnoceno také speciální vzdělávání. Vývoj byl pomalý a trvalo několik desetiletí, než se počet vzdělávacích center zvýšil. V letech 1936–1955 byl v tomto směru zaznamenán jen malý pokrok (González Pérez, 2009).

V roce 1953 vznikla Rada pro abnormální dětství (*Patronato de la Infancia Anormal*), která se zabývala také vzděláváním takto označovaných dětí. Ta se o tři roky později na popud Španělské pedagogické společnosti přeměnila na Národní radu pro speciální vzdělávání (*Patronato Nacional de Educación Especial*) (García Jimenez, García Pastor, 1986). Z tohoto orgánu byly vytvořeny provinční sekce speciální pedagogiky, které fungovaly v rámci provinčních rad pro národní vzdělávání. Jejich úloha se rozšířila na klasifikaci, statistiku a monitorování škol na úrovni provincií. Tyto informace měly přispět k vytvoření Národního plánu pro speciální vzdělávání. Dle ministerského nařízení se mělo klasifikovat a sčítat zdravotně postižené podle pěti kategorií na: 1) oligofreniky (*oligofrénicos*) 2) psychopaty (*psicópatas*) 3) tělesně nedostatečné (*deficientes físicos*) 4) zrakově, sluchově a řečově nedostatečné (*deficientes de la vista, deficientes del oído y lenguaje*) a 5) afektivně a charakterově nedostatečné (*deficientes afectivos y caracteriologos*) (González Pérez, 2009).

Změna ve španělském politickém prostředí a nástup činitelů usilujících o modernizaci v 60. letech se odrazily také v přístupu ke vzdělávání osob se zdravotním postižením. V důsledku reorganizace vládního personálního složení bylo v roce 1962 Ministerstvo

národního školství přejmenováno na Ministerstvo školství a vědy a pedagogický model prošel některými metodickými úpravami. Nový zájem o vzdělávání se promítl i do vzdělávání specializovaných učitelů (González Pérez, 2009). Vliv na zájem o osoby se zdravotním postižením měly také iniciativy nadnárodních organizací WHO (World Health Organization) a ILO (International Labour Organization), do jejichž struktur se Španělsko inkorporovalo. Od konce 60. let frankistický režim více podporoval instituce a střediska pro vzdělávání a odbornou přípravu dětí a mládeže se zdravotním postižením, většina těchto středisek však vznikla ze soukromé iniciativy, především zásluhou rodičů a rodičovských spolků (Cayuela Sánchez, Del Cura, 2021, González Pérez, 2009).

Vzdělávání konkrétních osob s postižením v rámci speciální pedagogiky se odvíjelo od státní politiky a priorit režimu. Specifické postavení měli nevidomí, jelikož organizace sdružující tuto skupinu byla zřízena pod záštitou samotného režimu. Proměny ve vzdělávání přišly s rostoucím tlakem na ekonomický rozvoj země a nutnosti reorganizace pracovní síly. To se stalo hnacím motorem i pro vzdělávání žáků s postižením. Nejdéle byla přehlížena potřeba vzdělávání osob s mentálním postižením. Rozdílný přístup se také dostával dívkám a chlapcům, kurikulum se odvíjelo od režimem připisovaného životního údělu konkrétnímu pohlaví.

1.4.5 Legislativa

I z hlediska speciální pedagogiky jsou v rámci legislativního ukotvení speciálního zásadní zákony *Ley de Escuela primaria* z roku 1945 a *Ley de Educación General* z roku 1970. Zákon zabývající se základním vzděláním (*escuela primaria*) z roku 1945 se zavázal ke zřízení speciálních základních škol. Ve článku 33 tohoto zákona se uvádí:

„Za účelem péče o znevýhodněné děti a pro zajištění jejich vhodného vzdělání stát zřídí zvláštní školy pro děti abnormální a mentálně nedostatečné (anormales y deficientes mentales) a podpoří soukromé iniciativy v této oblasti. Stát také zřídí a podpoří speciální školy pro hluchoněmé, slepé a tělesně postižené děti. Všechny zmíněné školy se budou řídit

zvláštními předpisy. Jejich pedagogičtí pracovníci budou zařazeni do celostátního systému a budou mít nárok na stanovené příplatky. Budou muset být kvalifikováni ve specializaci, které se věnují. Jejich vzdělávání, které bude probíhat na některých pedagogických školách, bude navazovat souladu s moderními vědeckými postupy na unikátní španělskou pedagogickou tradici.“

(Boletín n. 199, 394)

Zákonem ze 17. července 1947 byl zřízen personál a byly vyčleněny prostředky pro Národní školu pro hluchoněmé a Národní školu pro abnormální. Později, zákonem z 23. prosince téhož roku, bylo učiněno totéž i pro Národní školu pro nevidomé (De La Rosa, 2000).

Ačkoli je dokumentace z tohoto období vzácná, Del Cura (2016) na základě později provedených kvalitativních rozhovorů vyjadřuje premisu, že praktický dopad těchto několika opatření byl minimální. Za hlavní překážku v rozšíření strukturovaného systému speciálních škol byl označen nedostatek finančních prostředků (Del Cura, 2016). Španělský deník La Vanguardia ještě v roce 1962 informoval o této nedostatečnosti takto: „Ve Španělsku je přibližně 200 000 subnormálních dětí. Okolo roku 1970 se jejich počet odhaduje o 170 000 vyšší. Ze všech těchto tisíců malých bytostí se jen velmi málu dostává speciálního vzdělávání. Mezi důvody je ignorace společnosti, nedostatečné vzdělání rodičů, ekonomické důvody, tento typ vzdělávání je velice nákladný; neuspokojivá podpora organizací a nízký počet institucí.“ (La Vanguardia, 1962, str.25)

Přelomovým se stal již výše zmíněný zákon o obecném vzdělávání z roku 1970, jehož část zaměřující se na speciální vzdělávání byla vyústěním tlaku soukromých iniciativ, zejména rodičovských spolků, usilujících o dosažitelnost vzdělání pro děti se zdravotním postižením (De La Rosa, 2000). Tento zákon stanovil právo všech, včetně osob se zdravotním postižením, na vzdělání. Dále pověřoval ministerstvo školství a vědy (*Ministerio de Educación y Ciencia*) ke stanovení cílů, struktury, specifikaci programů a definování limitů výuky ve speciálních školách (Jiménez Lara, Huete García, 2010). V tomto zákoně bylo speciální vzdělávání ustanoveno jako vzdělávací systém paralelní

k běžnému vzdělávání, který se řídí vlastními pravidly a specifickými učebními osnovami odlišnými od obecných. Žáci speciálního školství se dle tohoto zákona dělili na žáky s lehkým a těžkým postižením. Žáci s lehkým postižením se vzdělávali v běžných školách či speciálních třídách běžných škol, s těžkým ve speciálních centrech (González Pérez, 2009). Tento zákon definoval své cíle v oblasti vzdělávání dětí s postižením takto:

„Prostřednictvím vhodného vzdělávacího přístupu připravit všechny nedostatečné a neadaptované osoby na začlenění do života společnosti v co nejvyšší možné míře, v závislosti na jejich možnostech vycházejících z vzdělávacího systému; a na systém práce ve všech možných případech, aby mohly sloužit sami sobě a cítit se užiteční pro společnost.“ (kapitola VIII, titul I, článek 49.1).

Na samém sklonku diktatury se tedy všem španělským dětem, včetně těch se zdravotním postižením, dostalo garance práva na vzdělání.

1.4.6 Vzdělávání osob se zrakovým postižením

V oblasti zrakového postižení je klíčová již zmíněná organizace ONCE, která pokrývala veškeré oblasti života člověka se zrakovým postižením a stala se postupně jedinou organizací zaměřující se na tuto sféru. Tato organizace založila první školu pro žáky se zrakovým postižením v roce 1941 v Madridu. V roce 1942 již byly vytvořeny čtyři vzdělávací centra – v Madridu, Pontevedře, Alicante a Seville, které celkem v tomto roce navštěvovalo okolo 500 žáků (Gutierrez de Tovar, 1988).

Založení státem řízené školy pro žáky se zrakovým postižením bylo poprvé legislativně ukotveno výše zmíněným zákonem z roku 1947, postupně však více pravomocí a vlivu nad vzděláváním i v této škole získávala organizace ONCE, od roku 1963 byly všechny školy pro nevidomé čistě pod její správou (García Jimenez, García Pastor, 1986). Organizace zprostředkovávala vzdělání pro žáky a studenty se zrakovým postižením celkem tedy v pěti centrech rozmístěných strategicky po celém území Španělska. Jednalo se o vzdělávání segregované, žáci a studenti museli z důvodu geografické vzdálenosti také v mnoha případech bydlet na internátu (Contreras, 2020). Dále provinční centra poskytovala školy

pro dospělé, kde se vyučovalo základní vzdělání, jazyky, hudba a psaní na stroji. Probíhaly také večerní kurzy pro děti, které se během dne neúčastnily vyučování, protože doprovázely nevidomé prodavače kuponů (Gutiérrez de Tovar, 1988).

Přestože tyto školy nebyly od roku 1963 již státem řízené, povaha ONCE udávala jejich autoritářskou podobu, která ideově kopírovala národně-katolické státní zřízení, a v těchto centrech panoval přísný režim. Příkladem upevňování autoritativní pozice a odporu k dialogu je následující situace: V roce 1970 držela skupina studentů školy hladovku na protest proti vnitřnímu kázeňskému režimu školy. Díky této akci se mladým lidem podařilo získat povolení k založení první studentské rady ONCE. Jednalo se však o vítězství spíše symbolické, jelikož vedení centra později využilo svých dostupných pravomocí a nařídilo vyhoštění těchto studentů z internátu (Ledesma Hortas, 2012). Studenti byli z internátu ONCE také vyloučeni v případě, že u nich byly zjištěny projevy homosexuální orientace (El País, 1978).

ONCE ovlivňovala všechny úrovně vzdělávání, pro studenty vysokých škol zprostředkovávala službu *Libro Hablado*, v překladu „mluvená kniha“, která zajišťovala převedení knih do zvukové podoby. I zde jsou ovšem patrné zásahy organizace, která prováděla druhou cenzuru toho, co je vhodné zpřístupnit a co nikoliv. Například studentům filozofie nesměla být zpřístupněna kniha *Kapitál*, která ovšem nebyla samotným frankistickým režimem zakázána (Contreras, 2020). Také obsah již vybraných a schválených děl býval pozměňován, některé původní výrazy z originálního textu byly nahrazeny „vhodnějšími“ (El país, 1978).

Rigiditu vnitřního fungování vzdělávacích center v průběhu diktatury dokresluje také skutečnost, že prvním požadavkem kritiků v rámci organizace bylo uspořádání mimořádné generální klauzury na akademický rok 1970/71, které by se zúčastnili národní představitelé a kde měly být projednány různé problémy a výzvy výuky v centrech ONCE. Žádosti nebylo vyhověno ani ve zmíněném roce, ani v následujících. Ve školním roce 1973/1974 proto začali učitelé usilující o změnu vypracovávat podrobnou zprávu, v níž specifikovali jednotlivé aspekty, které považovali za důležité pro další rozvoj vzdělávání. Mezi ně

zařadili například úpravu textů, stanovení dílčích cílů výuky a zapojení rodin do vzdělávacího procesu (Contreras, 2020).

Problematickým aspektem také je, že vzdělávání uzpůsobené pro osoby se zrakovým postižením bylo dostupné pouze pro žáky s těžkou zrakovou vadou, nebyla tedy dostupná žádná podpora pro ty, kteří měli v běžné škole obtíže způsobené zrakovým postižením, ale nesplňovali kritéria pro přijetí do škol specializovaných. Dále ONCE zprostředkovala institucionalizované vzdělávání až od šesti let věku, z čehož vyplývá, že první roky života byly děti bez zvláštní pozornosti a intervence. Tato skutečnost společně s absencí odborníků a psychologů ve školách organizace a nedostatečným vzděláním jejich učitelů, vedly k nedostatečné přípravě na adaptaci do většinové společnosti (El país, 1978).

1.4.7 Vzdělávání osob s mentálním postižením

Skupina osob s mentálním postižením je považována za nejvíce marginalizovanou v rámci frankistického Španělska. V první polovině režimu většina osob s mentálním postižením zůstávala v domácím prostředí nebo v institucích, které fungovaly na charitativní bázi a potýkaly se také s nedostatkem prostředků a kvalifikovaného personálu (Del Cura, 2016). Několik málo opatření týkajících se mentálního postižení, která byla přijata v prvních letech diktatury, označuje Del Cura (2016) za pouhá symbolická gesta, jejichž cílem bylo především odstranit vzpomínky na republikánskou éru a ukázat benevolentní tvář nové vlády. První vzdělávací institucí pro osoby s mentálním postižením byla škola pro abnormální zřízená zákonem z roku 1947. Jednalo se o první státní školu, která se zabývala péčí a vzděláváním dětí s mentálním postižením, přestože již dříve fungovaly některé instituce ze soukromé nebo církevní iniciativy (Molina Roldán, 2009). Právě církev společně s mezinárodními organizacemi zapříčinila rostoucí zájem o tuto problematiku. Počátkem padesátých let dala vzniknout lékařsko-pedagogické a psychosociální komisi prostřednictvím Mezinárodního katolického výboru pro děti (*International Catholic Child Bureau*). Tento orgán prosazoval péči a náboženskou výchovu pro osoby s mentálním

postižením (Del Cura, 2016). V 60. letech 20. století se postavení těchto osob začalo zásadněji měnit. Lidé s mentálním postižením byli zviditelněni, stali se předmětem společenského zájmu a veřejné debaty, do které se postupně zapojil stát, některé profesní skupiny, církve a rodičovské organizace (Del Cura, 2016). V roce 1960 byla Národní škola pro abnormální děti přeměněna na Národní ústav léčebné pedagogiky (*Instituto Nacional de Pedagogía Terapéutica*) (González Pérez, 2009). Po druhém vatikánském koncilu byl také vytvořen Sekretariát pro speciální vzdělávání církve (*Secretariado de Educación Especial de la Iglesia*), jehož cílem bylo podporovat náboženské vzdělávání osob s postižením a jejich integraci do církevního společenství (Del Cura, 2016).

1.4.8 Vzdělávání osob s tělesným postižením

V oblasti tělesného postižení probíhaly v poválečných letech preventivní kampaně na podávání vakcíny proti pravým neštovicím, vakcíny proti záškrtu a proti paratyfu, přednášeny byly na venkově základy hygieny (Parrága Pavón, 2010). V kontextu postavení osob s tělesným postižením byl hlavní státní zájem na uschopnění/znovuschopnění člověka pro práci. Zatímco v tomto směru byly učiněny určité kroky, propojení se vzdělávací složkou a specifické vzdělávací potřeby vycházející z tělesného postižení zůstávaly přehlíženy. Po návštěvě Španělska a zhodnocení místní infrastruktury pro osoby se zdravotním postižením v roce 1957 zveřejnily WHO a OSN Národní program rehabilitace tělesně postižených dětí, jehož cílem bylo nasměrovat španělskou vládu k zavedení efektivního rehabilitačního programu (Cayuela Sánchez, Del Cura, 2021).

Organizací, která se nejvíce zasadila o vznik vzdělávacích center specializovaných pro osoby s tělesným postižením ve Španělsku bylo Národní asociace civilních invalidů (*Asociación Nacional de Inválidos Civiles* – dále ANIC). ANIC prosazovala komplexní pojetí péče o osoby s tělesným postižením, které zahrnovalo zprostředkování základního vzdělání, rehabilitačního zařízení a ortopedických služeb a středisek odborného vzdělávání pro seniory (Contreras, 2016). Od konce 60. let budovala organizace několik speciálních

škol v Barceloně, Albacete, Jaénu a Murcii. Tato centra představovala významný pokrok ve vzdělávací politice v oblasti péče o osoby s postižením ve Španělsku a krystalizovaly v nich jak dřívější projekty samotné ANIC, tak vzdělávací strategie navržené v té době odborníky v oblasti speciálního vzdělávání (Cayuela Sánchez, Del Cura, 2021). Obdobně jako v centrech ONCE, i v těchto vzdělávacích střediscích zůstávala většina žáků na internátu. Skutečnost, že místa ve škole byla bezplatná, znamenala značnou finanční úlevu pro rodiny, které byly jinak vystaveny finančnímu tlaku kvůli nákladům na operace a ortopedické pomůcky potřebné pro jejich děti (Contreras, 2016). Výpověď z kvalitativního výzkumu vedeného Cayuela Sánchez a Del Cura (2021) s absolventy jednoho z center poukazuje na psychologické dopady spojené se segregovaným vzděláváním:

„Protože tam jsme všichni byli postižení... Bylo to tak, že jsem si myslela, že jsem královna, protože jsem jen trochu pokulhávala, a když jsem odtamtud vyšla, zažila jsem obrovský šok, protože když jsem se otevřela společnosti, zjistila jsem, že jsem také postižená.“

(Cayuela Sánchez, Del Cura, 2021, str. 251)

1.5 Zaměstnání a pracovní uplatnění

Pracovní uplatnění bylo jedním z aspektů života společnosti, kterému frankistický režim přikládal největší význam. Fenomén práce, jež byla uznána jako právo Španělů, byl dále posílen poskytnutím výhod těm, kteří ji vykonávali. Práce byla považována za "dostatečný titul k tomu, aby si osoba vyžádala pomoc a ochranu státu" (Martínez-Peréz, Del Cura, 2019, str. 2). Účast člověka na výrobě byla prezentována jako povinnost uložená člověku Bohem pro naplnění jeho individuálních cílů a prosperitu a velikosti země (Martínez-Peréz, Del Cura, 2019).

1.5.1 Přístup frankistického režimu k zaměstnávání osob s postižením

Poválečná léta byla obzvláště obtížná pro osoby se zdravotním postižením, které byly tradičně spojovány s chudobou a žebrotou. Poničená ekonomika a nový způsob vedení státního hospodářství ztěžovaly zajištění jejich obživy. Vedle špatného ekonomického statutu přispívalo k sociální diskriminaci osob s postižením také prosazování nové ideologie, která upřednostňovala silné, pracovité muže a mladé, zdravé ženy. Podle Francovy ideologie a striktního rozdělení rolí podle pohlaví připadl mužům úkol ekonomického zajištění domácnosti, a tak hodnota muže závisela na schopnosti plnit tuto funkci. V tomto smyslu byli muži se zdravotním postižením pod větším společenským tlakem a jejich pracovní vyloučení neslo stigmatizující konotace. Na druhou stranu ženy s postižením zůstávaly ve většině případů uzavřeny doma, aniž by se mohly rozhodnout pro jediný způsob osobního rozvoje, který pro ně frankismus nabízel, tedy pro manželství a mateřství (Contreras, 2017).

Francův režim považoval postižení za fenomén nesoucí negativní prvky pro rozvoj nového státu (*Nuevo Estado*). Lidé s postižením byli vnímáni jako příležitost k uplatnění křesťanské lásky, kterou stát podporoval, ale také jako zátěž pro hospodářský rozvoj národa (Contreras, 2020). V kontextu prezentovaných východisek není překvapující, že po celou dobu trvání autoritářského režimu Fransisca Franca byl hlavním požadavkem lidí s postižením zisk pracovního uplatnění, protože práce byla pro svou ekonomickou i sociální složku považována za vstupní bránu do společnosti. Práce tedy byla také způsobem, jak prokázat hodnotu, kterou lidem s postižením jejich vlastní definice (*inválida, minusvalía*) upírala (Contreras, 2017).

Příkladem tohoto tvrzení je následující vyjádření člověka s tělesným postižením:

„Nechceme být sociální zátěží ani žít z rodinné benevolence, státní charity nebo lidského soucitu. Chceme se vrátit do aktivního života, pracovat, být užiteční pro společnost. Ať si nikdo nemyslí, že postižení je synonymem pro úplnou neschopnost. Za nedostatek jednoho

údu máme jiné, za nedostatek všech pak mysl. Termín „invalidní“ je nesprávný, i když je přijímán kvůli svému univerzálnímu použití“ (Góngora García, 1957, str. 6).

Existenci lidí s postižením a z postižení vyplývající znesnadnění přístupnosti na trh práce politické instituce uznaly již velmi brzy. Prvním opatřením v tomto směru je zákon z 16. října 1942 o regulaci práce, v němž bylo dohodnuto procento povinné rezervace pracovních míst pro osoby, které příslušné posudkové komise klasifikovaly jako invalidy. Toto opatření bylo hlavním opatřením Francova režimu na podporu zaměstnanosti těchto osob. V následujících desetiletích frankistický režim pouze schvaloval obdobná opatření, která měnila procento rezervovaných míst. Hlavním rysem tohoto opatření však bylo, že nebylo uplatňováno, jak osoby s postižením mnohokrát vypověděly (Iglesias Selgas, 1977). Vláda se v oblasti zdravotního postižení nejvíce zaměřila na znovu-uschopnění osob s tělesným postižením pro pracovní trh a udržování systému sociální pomoci, což se výrazně projevilo v případě obětí pracovních úrazů (Martínez-Pérez, 2017).

V polovině 40. let 20. století diktátorský stát dekretem ze 7. července 1944 vytvořil Národní institut lékařství, hygieny a bezpečnosti práce (*Instituto Nacional de Medicina, Higiene y Seguridad del Trabajo*). Cílem tohoto centra bylo rehabilitovat osoby s postižením tak, aby se znovu začlenily na trh práce. Rehabilitace byla v tomto kontextu chápána jako způsob, jak vyřešit problém, který zdravotní postižení představovalo pro rozvoj státu (Contreras, 2017). Dalším obsahem činnosti byla osvěta v oblasti bezpečnosti práce. Cílem bylo vštípit pracovníkům myšlenku nutnosti předcházení nehodám a přimět je, aby snížením pracovních úrazů zlepšili výrobu. V tomto kontextu byla pracovní neschopnost jedince prezentována jako jeho vlastní osobní zodpovědnost. Obdobně jako ostatní činnost vytvořená Francovým režimem byl praktický dopad tohoto institutu velmi nepatrný, ačkoli jeho vznik znamenal nový přístup k problémům souvisejících s postižením. Vedle potencionálního zvýšení státního blahobytu tato opatření přispívala k výkonu sociální kontroly (Martínez-Pérez a Del Cura, 2015; Martínez-Pérez, 2017).

V roce 1949 byl schválen Národní zdravotní boj proti invaliditě (*Lucha sanitaria contra la Invalidez*), což dále vedlo k vytvoření Národní rady pro boj proti invaliditě (*Patronato Nacional de Lucha contra la Invalidez*). Schválení tohoto „zdravotního boje“ a rozvoj

teoretického přístupu znamenaly vývoj v interpretaci problematiky postižení, i když ve skutečnosti měly opět minimální praktický dopad. Tato iniciativa nedala rozhodující podnět k takovému přístupu k postižení, v němž by reedukační složka zaujímala relevantní místo (Martínez-Peréz, Del Cura, 2019). Tato nízká efektivita, která byla obecným pravidlem frankistických sociálních institucí, byla způsobena především nedostatkem ekonomických prostředků (Contreras, 2017).

Nedostatek finanční prostředků patronátu pro boj proti invaliditě byl také vyjádřen v následujícím textu:

„Kvůli nedostatečným prostředkům, které má k dispozici, aby se mohl věnovat tak široké oblasti potřeb, jak by měl, může udělat jen málo pro naplnění svého poslání; kvůli tomuto nedostatku prostředků nebyl schopen se ani řádně strukturovat na provinčních úrovních, natož se věnovat 96 200 invalidům, kteří jsou k němu přidružení, a samozřejmě ani nic udělat pro odhadovaných 300 000, kteří ve Španělsku existují“ (Rubio Nombela, 1964, str. 9)

Význam integrace osob s postižením do pracovního procesu potvrdila i ILO, která v roce 1955 vydala doporučení stanovující mezinárodně platné podmínky a pokyny týkající se pracovní rehabilitace osob se zdravotním postižením (ILO, 1955). Francův režim se stavěl kladně k náhledům na postižení, které hájilo mezinárodní společenství. Tato vstřícnost byla zjevně spojena s potřebou režimu legitimizovat se tím, že svou politiku a hodnoty více přiblíží skupině zemí, k nimž se prostřednictvím těchto organizací připojil. Vztahy navázané s mezinárodními organizacemi prostřednictvím stálých delegátů, účastí na vědeckých konferencích a především konzultacemi s mezinárodními odborníky měly praktický dopad. Francova vláda využívala odborné zprávy, které tyto instituce vydaly v 50. a 60. letech 20. století, jako plán reform, které se týkaly tělesného i mentálního postižení (Del Cura, Martínez-Peréz, 2019). S převzetím tohoto ideového diskurzu mezinárodních organizací byla do státních iniciativ také zapojena reedukační složka. Bylo přijato, že pokud se rehabilitovaná osoba nemůže vrátit ke svému předchozímu zaměstnání, měla by být adaptována na novou profesi, která odpovídá jejímu fyzickému stavu (Martínez-Peréz, Del Cura, 2019).

Od roku 1964 mohly osoby se zdravotním postižením starší 18 let žádat o program podpory pracujících (*Program de Promoción Profesional Obrera*), který poskytoval specializované školení pro manuálně pracující dělníky (Martínez-Peréz, 2017). Byly také poskytovány dotace na vytvoření nebo zlepšení chráněných dílen a španělským podnikům byla nařízena minimální kvóta pro zaměstnávání osob se zdravotním postižením.

I přes tato přijatá opatření se nadále projevovala izolace osob s mentálním postižením. Předsudky, které ve společnosti existovaly, udržovaly jejich vyloučení z trhu práce. Těch několik málo lidí s mentálním postižením, kterým se podařilo získat práci, bylo zaměstnáno v některém z existujících chráněných pracovišť a ve většině případů nedostávali za svou práci finanční odměnu (Del Cura, 2015).

1.5.2 Činnost organizací v oblasti zaměstnanosti osob s postižením

Do konce padesátých let těchto několik státních opatření týkajících se pracovních práv této skupiny nevedlo k žádnému pokroku a navzdory veřejnému uznání problému se diskriminace udržovala jak ve společnosti, tak v normách jednotlivých institucí. Vzhledem k popsaným okolnostem a časté neefektivitě státních opatření poskytovaly několik málo pracovních míst organizace specificky zaměřené na osoby se zdravotním postižením, ačkoliv poslušnost režimu podmiňovala samotný rozvoj těchto organizací a sdružení (Contreras, 2017).

1.5.3 Činnost ONCE – zaměstnávání osob se zrakovým postižením

Jak již bylo nastíněno v druhé kapitole, hlavním zdrojem příjmů ONCE jako takové a převážné většiny jejích členů byl prodej loterijních losů, na něž byla organizaci vyčleněna exkluzivita. Jednalo se o chráněný segment trhu, který byl původně koncipován jako úniková cesta ze závislosti na dobročinné činnosti a jako východisko pro integraci osob se zrakovým postižením na trh práce (Contreras, 2017). Postupně se však tato dočasná cesta

upevnila a zakořenila, frankistický stát pro osoby se zrakovým postižením nenabízel prakticky žádné jiné možnosti pracovního uplatnění mimo organizaci. Ba co víc, dále podporoval marginalizaci těchto osob opatřeními, jako je například zákon z 20. června 1959, který označil osoby se zrakovým postižením za pracovně neschopné (*incapacitados laborales*) (Orden Ministerial del Trabajo, 20/6/1959).

I při odhlédnutí od téměř nemožnosti jiné volby profese, absence uplatnění osobních preferencí a předpokladů jedince a propojení se sektorem hazardních her, samotné podmínky výkonu prodejce nebyly rovné a důstojné. Plat prodavačů ve skutečnosti závisel na počtu prodaných losů jednotlivcem. Každý prodejce obdržel množství kuponů odvíjející se od jeho rodinného stavu. Svobodní prodejci měli nárok na nižší počet losů na prodej oproti ženatým a vdovcům (El País, 1978). Na konci každého pracovního dne mohl pracovník vrátit pouze určité množství neprodaných losů a byl povinen nést náklady na jejich přebytek. V mzdových nerovnostech také hrála roli prodejní pozice, prodavači s lepším přiděleným místem dosahovali vyšších zisků a měli tudíž také kratší pracovní dobu. Distribuce těchto prestižních míst probíhala podle svévolných pravidel autoritářského systému organizace (Contreras, 2020).

Dále ONCE nenesla zodpovědnost za rizika, která prodejci při své práci podstupovali, jakými jsou podvody nebo nízký prodej. Prodávající neměli ani nárok na sociální dávky či placené zdravotní volno v případě nemoci. ONCE mělo navíc pravomoc sankcionovat podle svého uvážení, tresty mohly být uvaleny za nespecifikované přestupky, jako je například výměna prodejního místa nebo nedostatečné upoutávání pozornosti. Pokuty za tyto a další „provinění“ byly rovněž nestandardizované, a zpravidla neprobíhalo žádné vyšetřování ani slyšení zúčastněné strany (El país, 1978).

Skutečnost, že ONCE vytvořila téměř monopol na prodej losů, způsobila střety s ostatními skupinami osob se zdravotním postižením, protože financování dalších sdružení v podstatě záviselo na členských příspěvcích, darech, tombolách a skromných státních dotacích. Společnost ONCE se nikdy nevzdala své exkluzivity, ale souhlasila se začleněním osob s tělesným postižením mezi své prodejce (Cauyela Sánchez, Del Cura, 2021). Právo zapojit se do prodejní činnosti losů ONCE mohli získat členové ANIC, pokud jejich počet

nepřesahoval 25 % prodejců v delegaci (El país, 1978). Důvodem k této podpoře organizace pro osoby s tělesným postižením ze strany ONCE byl předpoklad, že tímto krokem skončí nelegální loterie, kterou při různých příležitostech ANIC provozovala a která byla vnímána jako přímý útok na zájmy organizace pro nevidomé (Ferrero Blanco, 1999).

V prvních desetiletích prodej losů díky svému monopolu jako jediný skutečně prosperoval, a to do té míry, že již nebyl považován za krátkodobé řešení. V sedmdesátých letech s příchodem nové generace prodej kupónů postupně ztrácel prestiž a osoby se zrakovým postižením se v rámci organizace začaly dožadovat nových pracovních příležitostí (Contreras, 2017). Výdělečnost ONCE se s touto narůstající nechutí k prodeji mezi mladými členy ocitla v krizi. Dalším důvodem pro snížení objemu výdělků byl také pokles členské základny organizace, zapříčiněný mimo jiné relativním zlepšením zdravotní péče, které snížilo výskyt dětských zrakových vad (Contreras, 2020).

Mezi další možnosti zaměstnávání, které organizace spravovala, patřila podpora různých typů podniků, zpravidla řemeslného charakteru, v nichž byly zaměstnávány výhradně osoby se zrakovým postižením. Rozvíjely se i další projekty, jakým bylo například školení telefonních operátorů (Contreras, 2017). I přes toto relativní zlepšení v diverzifikaci možného uplatnění zůstával prodej losů hlavním pracovním uplatněním pro osoby se zrakovým postižením.

Prodej losů dal ONCE jedinečný charakter, protože z ní učinil nezávislou ekonomickou instituci, a tím ji odlišil od ostatních institucí závislých na dobročinnosti (Contreras, 2017). Přes popisovanou realitu této práce byli členové ONCE do jisté míry považováni za šťastlivce, kteří těžili z hospodářského rozkvětu šedesátých let. Krize v 70. letech však otevřela diskuzi ohledně prodeje losů, kritici si uvědomili, že toto řešení zaměstnanosti organizací ONCE osoby se zrakovým postižením spíše segregovalo a limitovalo, než integrovalo (Contreras, 2020).

1.5.4 Organizace pro osoby s tělesným postižením

Jednou z prvních organizací, která sdružovala osoby na základě tělesného postižení, byl v roce 1937 založený Sbor rytířů zmrzačených pro vlast (*Cuerpo de Caballeros Mutilados por la Patria*). Posláním tohoto orgánu bylo pomáhat vojákům Národní strany, kteří byli fyzicky postiženi občanskou válkou. Jedním z aspektů činnosti organizace byla taktéž reintegrace na trh práce, a tak někteří členové sdružení získali zaměstnání, většinou na veřejných úřadech. Především se ale organizace zaměřovala na reprezentativní a ideologickou činnost, neboť její členové byli válečnými hrdiny, kteří společnosti připomínali oběti, jež přinesli za novou vlast. V různých pietních aktech režimu zaujímal Sbor rytířů zmrzačených za vlast výsadní postavení, které však bylo spíše propagandistického charakteru. S postupem času a se změnami, kterými frankistický režim prošel, tato reprezentativní funkce zanikla a Sbor rytířů zmrzačených pro vlast se stal pouhou charitativní institucí, která měla jen minimální vliv na politický a společenský vývoj v oblasti zdravotního postižení (Contreras, 2017).

Další organizací, která přispěla svým dílem k zaměstnanosti osob s tělesným postižením byla již výše představená ANIC. Této organizaci se nepodařilo vytvořit tak stabilní a exkluzivní projekt, jakým byla loterie ONCE. Její hlavní projekt pracovní integrace osob s tělesným postižením spočíval ve zprostředkování obsluhy parkovišť (*guardacoches*). Tento projekt měl nerovnoměrnou realizaci a úspěšnost v závislosti na provinciích. Vedle podniku pro obsluhu parkoviště se ANIC snažila podporovat i další pracovní příležitosti pro své členy. Postupně byla vytvořena čtyři centra odborného vzdělávání (Contreras, 2017). V těchto centrech sdružení nabízelo kurzy různého zaměření, např. výroby ortopedické obuvi, autoelektrotechniky, polygrafie, truhlářství, zubní mechaniky, montáže rozhlasu a televize či tkaní koberců (Cauyela Sánchez, Del Cura, 2021). V praxi však jen velmi málo členů získalo prostřednictvím sdružení práci, a ti, kteří ji získali, byli většinou na vedoucích pozicích v samotné organizaci (Contreras, 2017).

Nejvýznamnější a později jediné povolené organizaci sdružující osoby se tělesným postižením ANIC se tedy nepodařilo výrazněji ovlivnit zaměstnanost těchto osob, což byl její hlavní vytyčený cíl, ani se jí nepodařilo realizovat projekt podobný například prodeji losů ONCE. V tomto smyslu sdružení nešlo výrazněji nad rámec vyhrazení provozování parkovací služby dohodnuté s některými obcemi, správy kiosků, prodeje vstupenek na představení a prodej losů za podpory ONCE, takže její schopnost „umístit“ své členy byla velmi omezená. (Cauyela Sánchez, Del Cura, 2021).

2 Československo

2.1 Historický kontext

Československo v období socialismu, tedy v období sledovaném v této práci, se rozumí období ve kterém vládla v Československu komunistická strana. Jedná se o časový úsek počínající tzv. vítězným únorem roku 1948 do sametové revoluce, která proběhla roku 1989. Komunistická ideologie prosazovala společné vlastnictví majetku a usilovala o beztřídní společnost. V Československu byl převzat model aplikovaný v Sovětském svazu.

2.1.1 Poválečný vývoj

Po druhé světové válce se ustálily dva proti sobě bojující mocenské bloky, tzv. západní, v němž vedoucí úlohu měly Spojené státy americké a východní, jehož směřování řídil Sovětský svaz. Vývoj po druhé světové válce a příslušnost ke sféře vlivu Sovětského svazu formovaly také další směřování Československa. K pozitivnímu vnímání SSSR a jeho zřízení v Československu přispělo sovětské osvobození větší části republiky od nacistického Německa, činnost některých protinacistických odbojářů v Moskvě a obecný odklon od pravicově orientované politiky symbolizované nacismem a fašismem. (Křen, 2005).

Činnost pravicově orientovaných politických stran byla po válce zakázána, nově mohly ve volbách kandidovat pouze strany Národní fronty – sdružení několika levicových stran, v němž Komunistická strana Československa zaujímal výsadní postavení. Také poválečná situace charakterizována obecným materiálním nedostatkem vzbudila zájem o ideologii komunismu hlásající rovnost pro všechny. To se projevilo v posledních demokratických volbách roku 1946, ve kterých Komunistická strana Československa zvítězila (byť pouze v českých zemích, nikoliv na Slovensku). Svou moc definitivně upevnila pučem v únoru roku 1948, při kterém po přijetí demise nekomunistických ministrů prezidentem Edvardem

Benešem (1884–1948) byly tyto posty obsazeny právě komunisty. Tímto krokem začalo 40 let vlády komunistické strany a politické i ekonomické závislosti na Sovětském svazu (Rychlík, 2020).

2.1.2 Československo za socialismu

Ihned po úplném převzetí vlády komunisty docházelo k upevnování mocenské pozice odstraňováním nepřátel a „reakčních živlů“ (Rychlík, 2020). Perzekuce probíhala odstraňováním z postů, zaměstnání, trestem odnětí svobody, posláním do pracovního tábora nebo i popravami v rámci justičních vražd. Perzekuci neunikli ani samotní členové strany, ve státě tedy panovala všudepřítomná nedůvěra a strach. Také emigrace ze země byla považována za trestný čin, byla zavedena cenzura a kontrolováno a oklešťováno bylo shromažďování osob ve spolcích a zájmových organizacích (Křen, 2005).

Mezinárodní spolupráce v oblasti hospodářství ve východním bloku byla koordinována Radou vzájemné hospodářské pomoci vzniklou v roce 1949. Po vzoru Sovětského svazu docházelo ke kolektivizaci zemědělství, soukromé zemědělské podniky byly slučovány do jednotných zemědělských družstev. Individuální vlastnictví většího množství půdy bylo pro komunisty nepřijatelné, pokud nevstupovali zemědělci do družstev dobrovolně, byli k tomuto kroku donuceni represivními metodami (Rychlík, 2020). Soukromé podnikání bylo zakázané a hospodářství země bylo centrálně řízené. Výroba probíhala ve znárodněných podnicích a odvíjela se od pětiletých plánů. Tyto tzv. pětiletky pružně nereagovaly na poptávku, ale řídily výrobu předem stanovenými normami. Způsob tohoto řízení měl za následek nedostatek zejména spotřebního zboží. Pro československé socialistické hospodářství byla charakteristická orientace na těžký průmysl, který nalézal své odbytiště v Sovětském svazu.

V 60. letech se začala naplno projevovat neefektivnost tohoto způsobu hospodářského řízení, postupně se také začalo snižovat napětí mezi dvěma mocenskými bloky. Dále

dospívala nová generace nezatížená válkou, která přinášela nový pohled na zaběhlé zvyklosti. Tyto faktory přispěly k určitému uvolnění stanovených poměrů (Křen, 2005).

V Československu byl aplikován „socialismus s lidskou tváří“, který dovoloval částečnou demokratizaci. V čele takto nazývaného programu stál předseda ÚV KSČ Alexandr Dubček (1921-1992), který nastoupil do funkce na začátku roku 1968. Proces, který následoval po jeho nástupu se nazýval pražské jaro. Jednalo se o změny v podobě svobody tisku a pohybu, liberalizaci ekonomiky a úvahách o možné vícestranné vládě. Tyto vnitropolitické změny ovšem vyvolaly nesouhlas konzervativního křídla KSČ i Sovětského svazu. Na vývoj v Československu reagoval Sovětský svaz vojenským obsazením Československa 21. srpna 1968 armádami států Varšavské smlouvy. Předsednictvo ÚV KSČ tento krok odsoudilo, po srpnové okupaci byl však nastolen proces „normalizace poměrů“ (Rychlík, 2020).

Do vedení Komunistické strany byli opět dosazeni členové konzervativního křídla KSČ. Celkové směřování se navrátilo do let poválečného utužování, obnovena byla cenzura, zrušena byla některá povolená zájmová a politická sdružení, ze strany byly vyloučeni nevhodní členové. Kádrový posudek, tedy hodnocení politického názoru obyvatel hrál znovu výsadní roli, rozhodoval o pozici člověka v zaměstnání či o možnostech studia. Ve společnosti po tomto potlačení reforem obecně převládla letargie k možnosti další změny, československé obyvatelstvo upíralo svou pozornost na svůj soukromý život a praktické zájmy (Křen, 2005).

Objevily se však i opoziční iniciativy, jakými byla například Charta 77. Tento text vyzýval vládu k dodržování svých závazků ohledně lidských práv, jeho signatáři byli za podpis perzekvováni. Další vznik iniciativ politického charakteru vzrostl po nástupu Michaila Gorbačova (*1931) do čela Sovětského svazu a s ním souvisejícím postupným uvolňování mezinárodního a společenského napětí (Otáhal, 2012). Vláda jedné strany KSČ v Československu skončila sametovou revolucí roku 1989, během této politické změny svůj nesouhlas s režimem vyjádřilo obyvatelstvo demonstracemi a následně stávkami. Sametová revoluce nebyla pouze vyústěním vnitřní tenze, ale také reakcí na rozpad „lidově demokratických zřízení“ v dalších satelitních státech sovětského bloku (Křen, 2005).

2.2 Terminologie

Rovněž československá terminologie pro označování osob s postižením se postupně proměňovala. Označení používaná během socialistického zřízení jsou dnes povětšinou považována za nevhodná a nedůstojná směrem k osobám s postižením.

Podobu speciální pedagogiky a náhledu na postižení v rámci socialistického Československa formovalo převzetí sovětského modelu defektologie (Titzl, 2016). Defektologie pracovala s takovým pojetím péče o osoby se zdravotním postižením, ve kterém medicínská složka zaujímalá výsadní místo. V legislativě i dalších dokumentech se tak nezdálo objevovat označení vada nebo defekt, které poukazují na *narušení psychické, anatomické či fyziologické struktury nebo funkce* (Slowík, 2007, str. 26). Ve spojení s člověkem s jednotlivými druhy postižení se poté používalo zrakově vadný, tělesně vadný apod.

Na rozdíl od dnešní doby, ve které je akcentován důraz na člověka na prvním místě a poté až je zmiňováno jeho postižení a ustáleným termínem je tedy člověk s postižením, v minulosti bylo slovo postižený používáno jako základní charakteristika člověka. Je možné se tedy také ve starší legislativě i odborné literatuře setkat s termíny zrakově/mentálně/tělesně/sluchově postižený (Slowík, 2007).

V Československu se také hojně rozšířil termín invalida, který převzaly do svého názvu organizace Ústřední jednota invalidů a Svaz československých invalidů sdružující osoby s různými druhy postižení. Termín „invalida“ v českém jazykovém pojetí označuje osobu, která je neschopná práce.

Pro označení osob s tělesným postižením byl jedním z možných označení mrzák nebo mrzáček, dále byly používány již zmíněné termíny tělesně vadný a tělesně postižený.

Osoby s mentálním postižením byly označovány termíny debilní, imbecilní nebo idiotický vycházející z klasifikace stupňů mentálního postižení a dále také mentálně retardovaný, mentálně postižený nebo rozumově omezený.

Pro označování nevidomých osob byl často používán termín slepý, pro označení neslyšících se užívaly termíny hluchý nebo hluchoněmý (Kábele, 1993).

2.3 Svaz invalidů

Svaz invalidů slučoval doposud existující spolky zaměřující se na péči o osoby se zdravotním postižením do jediné organizace. Předchůdcem této organizace byla Ústřední jednota invalidů založená v roce 1949, která sjednocovala většinu existujících organizací a spolků zaměřených na osoby s tělesným, zrakovým, sluchovým a vnitřním postižením. Nejdéle autonomní organizací stojící mimo Ústřední jednotu invalidů byla Družina válečných poškozců založená roku 1919, která, jak již z názvu vypovídá, sdružovala válečné invalidy a vdovy po padlých vojácích. Tato organizace byla do Ústřední jednoty včleněna až roku 1952. Tímto sloučením vznikl Svaz československých invalidů (Paur, 2018).

Činnost Ústřední jednoty invalidů a později Svazu československých invalidů měla z počátku velký politický charakter, zprvu převládaly iniciativy demonstrující budování socialismu ve Svazu namísto řešení praktických hledisek léčebné a sociální oblasti. Politická indoktrinace probíhala směrem k členům, kteří byly poučováni o výhodách socialismu a Svaz se prezentoval také navenek. Propagována myšlenka, že pouze sloučením menších spolků do jediné organizace je možné dosáhnout důstojného postavení osob s postižením. Posláním svazu byla tedy vedle politické činnosti také pracovní integrace osob s postižením, osvětová činnost, odborný výzkum v oblasti a spolupráce s dalšími organizacemi jakými jsou školy a ústavy sociální péče.

Do svazu dle stanov mohly vstoupit osoby starší 15 let s tělesným nebo smyslovým postižením i jejich rodinní příslušníci (Růžička, 2003). Členství ve Svazu bylo tedy odepřeno osobám s mentálním postižením. Přijetí lidí s mentálním postižením do Svazu bylo odmítáno, do činnosti se nesmělo zapojit ani v roce 1969 založené Sdružení pro pomoc mentálně postiženým (Mužáková, 2020).

Ve Svazu byly nerovnoměrně zastoupeni osoby s jednotlivými druhy postižení. Převahu zde měli lidé s tělesným postižením, nejméně bylo ve Svazu nevidomých. Tato nerovnováha způsobila v roce 1968 společně s diskuzí o federalizaci republiky také debatu o vytvoření nezávislých organizací na základě jednotlivých typů postižení (Růžička, 2003). Od roku 1969 Svaz československých invalidů působil na národních úrovních (Mužáková, 2020).

Z členství ve Svazu plynuly určité výhody pro osoby se zdravotním postižením, jakými jsou například přidělování rehabilitačních a kompenzačních pomůcek, sleva na benzín nebo možnost pracovního uplatnění v dílnách a družstvech provozovanými organizací (Titzl, 2001).

2.4 Vzdělávání

Podobně jako státní zřízení formovalo podobu vzdělání, podoba obecné pedagogiky dále formovala podobu pedagogiky speciální. V totalitním Československu „*Baconova teze „kdo má vědění, má i moc“ měla být vyvrácena praxí založenou na předpokladu, že kdo má moc, vládne i vědění*“ (Čermáková, 1991, str. 326).

2.4.1 Vzdělávání v socialistickém Československu

Vzdělávání v Československu se od roku 1948 odvíjelo od socialistických myšlenek. Zavedeno bylo jednotné školství, které bylo řízené státem, bezplatné, sekulární a propagující ideu socialismu (sociologická encyklopedie). V ústavě z roku 1960, která prohlásila Československo za socialistickou republiku, se uvádí: *Veškerá výchova a všechno vyučování jsou založeny na vědeckém světovém názoru a na těsném spojení školy se životem a prací lidu* (článek 24). Cílem socialistického vzdělávání tak bylo vzdělat člověka do té míry, aby mohl své poznatky využít v práci a obohatit tak společnost jako celek. Právě ono „těsné spojení s životem pracujících lidu“ se projevovalo např. bramborovými a chmelovými brigádami, během nichž studenti a žáci místo prvních týdnů

výuky ve školách pomáhali v jednotných zemědělských družstvech a státních statcích sbírat brambor, chmel nebo další zemědělské produkty.

Obsah vzdělání byl pozměněn dle ideologie režimu a jeho provázanosti se Sovětským svazem. Pozměněno bylo kurikulum dějepisu kladoucí důraz na historii komunistické strany, vyučovaným cizím jazykem se stala ruština. V době normalizace byla zařazena branná výchova na ochranu před možnou jadernou válkou a dalším nebezpečím přicházejících z „imperialistického západu“. Povinné byly také účast v prvomájovém průvodu oslavující svátek práce nebo vyvěšování obrazů čelních představitelů KSČ ve školní třídě (Kourová, 2021). Sekularizace školství a obecně negativní vztah režimu k náboženství se projevil v aplikaci náboženských prvků do struktur režimu, jakými byly zmíněné svátky a jejich povinné oslavy místo křesťanských tradic, uctívání výrazných osobností a snaha o kontrolu všech oblastí života (Maier, 1999). Socialistická škola nekontrolovala tedy jen obsah a podobu vzdělávání, ale i osobní vyjádření názoru, expresi úpravou vzhledu nebo participaci v Pionýru, volnočasové organizaci pro mládež řízenou KSČ (Kourová, 2021).

Školská soustava prošla během let trvání totality několika reformami, během nich se změnil počet tříd základních škol z devíti na osm a zase zpět, šestidenní školní týden byl v roce 1968 zkrácen na pětidenní. Na základní vzdělání navazovaly střední školy, odborná učiliště, konzervatoře a gymnázia. Také vysoké školství bylo státem regulováno, prioritou režimu byla politická a ideologická kontrola nad systémem, který byl do roku 1950 samosprávný a tedy samostatný. Přístup k terciárnímu stupni vzdělávání závisel na kádrovém posudku nejen samotného jedince, ale také jeho rodiny a potřebě státu naplnit určité obory, kterým byla dána priorita. Pro výkon profese vyučujícího na vysoké škole byla klíčová oddanost myšlence socialismu, příznivý kádrový posudek byl důležitý také pro výkon pedagogické profese (Čermáková, 1991).

2.4.2 Speciální vzdělávání

Prvním legislativním krokem upravující speciální vzdělávání a vzdělávání obecně dle socialistické ideologie v novém režimu byl zákon 95/1948 Sb. o základní úpravě jednotného školství. Ten zajišťoval právo na vzdělávání všem a vytvořil jednotnou školskou soustavu. V § 13 (4) však uvádí: *Děti, které podle úředního zjištění nelze vzdělávati pro těžkou nemoc anebo pro duševní nebo tělesnou vadu, nejsou povinny choditi do školy.* Tím byly takto označené děti vyřazeny z jednotné výuky a nebyla jim poskytnuta jiná forma vzdělání, právo na vzdělání se na tyto děti tedy nevztahovalo. Na základě této exkluze řadí Mužáková (2016) děti s mentálním postižením a jejich rodiny mezi další oběti socialistického režimu v Československu, jakými byly např. kněží a političtí vězni. O vyloučení některých dětí ze vzdělávání rozhodoval podle legislativy národní výbor, v praxi tak činili povětšinou ředitelé škol, jejichž znalost v oboru speciální pedagogiky byla pravděpodobně minimální (Michalík, 2006). V ústavech, ve kterých byly umístěny osoby s mentálním postižením a ve kterých dle dříve platných zákonů byly zřízeny pomocné školy, byly tyto vzdělávací instituce po nástupu režimu zrušeny (Titzl, 2001). Vzdělávání dětí s těžkým mentálním postižením a dalších vyloučených ze systému vzdělávání je blíže popsáno v podkapitole „institut nevzdělavatelnosti“.

Zřízení specializovaných škol pro osoby se zdravotním postižením je ustanoveno ve výše uvedeném zákonu 95/1948 Sb takto: *„Školy se zřizují zejména pro mládež tělesně vadnou a s vadami smyslů a řeči, duševně a mravně vadnou, postiženou chorobami a umístěnou v léčebných ústavech a ozdravovnách.“* (§ 60, 95/1948 Sb.) Tento zákon také dále formuluje zřízení žákovských domovů nebo jiných ubytovacích zařízení dle potřeby při školách pro mládež vyžadujících zvláštní péči. Pobyt žáka se sluchovým, zrakovým nebo tělesným postižením v ubytovacím zařízení při specializované škole se stal dle Titzla (2001) faktickou nutností již v předškolním věku.

Během vymezeného období se vyprofilovalo rozdělení na běžné školy a školy speciální, vzdělávání tedy bylo segregačního charakteru, vzdělávání žáků s postižením ve školách běžného proudu bylo vzácností, spíše se jednalo o výjimky vyjednané dohodou mezi školou a rodiči, nikoliv o právně zakotvenou možnost (Michalík, 2006). Příkladem je životní příběh PhDr. Venduly Neumannové, která i přes postižení horních i dolních končetin způsobené mozkovou obrnou a nutnosti pohybu na invalidním vozíku vystudovala běžnou základní školu. Stalo se tak ale za velkého úsilí jejich rodičů, kteří ji v první třídě vzdělávali doma. Poté byla do školy přijata aby byla vychovávána „podle socialistického učení a nikoliv buržoazně“, jak bylo označováno její rodinné zázemí. V místě bydliště tedy opět nastoupila do první třídy a školu absolvovala také za pomoci učitelů, kteří pro ni přizpůsobili formu zkoušení i výuky. Na běžné gymnázium nebyla přijata, protože by zabírala místo zdravému studentovi. Po vystudování večerního gymnázia dokončila studium na Filozofické fakultě (Neumannová, 1991).

Ve školách běžného proudu se také v některých případech stále vzdělávaly děti s lehkým mentálním postižením nebo speciálními vzdělávacími potřebami. Speciálněpedagogická podpora však byla zajištěna jen výjimečně, od žáka se očekávalo splnění jednotných definovaných standardů a norem (Michalík, 2006). Určitým posunem bylo prosazení vyrovnávacích a dyslektických tříd, otevřeny také byly speciální oddělení při mateřských školách (Jesenský, 1992). První třída v mateřské škole pro děti s mentálním postižením byla otevřena zásluhou Miloše Sováka (1905-1989) v roce 1960 (Mužáková, 2020). Iniciativy v oblasti mimoškolního vzdělávání pro žáky s postižením zprostředkovával Svaz invalidů (Jesenský, 1992).

Segregaci žáků a studentů s postižením opět potvrdil zákon 29/1984 Sb., který rozděloval speciální základní školy na školy „*pro žáky sluchově postižené, pro žáky zrakově postižené, pro žáky s vadami řeči, pro žáky tělesně postižené, pro žáky s více vadami, pro žáky obtížně vychovatelné a pro žáky nemocné a oslabené umístěné ve zdravotnických zařízeních.*“ (§ 29, (1)). Dále byly tímto zákonem potvrzeny speciální střední školy pro osoby s tělesným a smyslovým postižením a zvláštní, praktické a pomocné školy.

Tento zákon definoval, že: „*ve zvláštní škole se vzdělávají žáci s takovými rozumovými nedostatky, pro které se nemohou s úspěchem vzdělávat v základní škole, ani ve speciální základní škole.*“ § 31 (1). O nedostatečném posouzení schopností žáka vzdělávat se v běžné škole a snahu o jeho integraci do ní svědčí také masové zařazování romských žáků do zvláštních škol (Spurný, 2017). „*Prověrka stavu a úrovně péče o defektní děti*“ z roku 1972 zjistila, že ve zvláštních školách se vzdělávalo 17% žáků, kteří by měli být zařazeni do běžné školy. Kladem těchto škol byly cykličnost osnov, která dávala žákům možnost vracet se v pozdějších letech k dříve probírané látce pro její lepší pochopení, dále důraz na výuku češtiny pro rozvoj řeči a myšlení a manuální činnost, úroveň matematiky vhodná pro využití v každodenním životě a návaznost na učební obory (Titzl, 2016).

V pomocných školách, které byly opět zřizovány od roku 1960 se pak vzdělávali žáci, kteří se nemohli vzdělávat ani ve zvláštní škole, požadavkem pro přijetí byla ale opět „*schopnost žáka se vzdělávat*“. Pomocné školy však rozvíjely u žáků pracovní dovednosti a dbaly na upevnění návyků sebeobsluhy (Mužáková, 2020).

O přechodu mezi jednotlivými typ škol pojednává vyhláška MŠ ČSR č. 123/1984 Sb. o základních školách, ve které se uvádí: „*žáka, který neprokáže předpoklady pro plnění povinné školní docházky ve třídách školy (trvale neuspokojivý prospěch, zdravotní důvody, výchovné důvody apod.), ředitel školy po projednání v pedagogické radě a po oznámení zástupci žáka přeřadí na konci klasifikačního období do příslušné školy (třídy), v níž má plnit povinnou školní docházku. Jestliže o přeřazení žáka požádá zástupce žáka nebo to navrhne ze zdravotních důvodů obvodní dětský (školní) lékař, přeřadí ředitel školy žáka i během klasifikačního období*“. O přesunu žáka do jiné školy mohly být tedy zákonní zástupci pouze informováni. Toto potlačení rodičovských práv zmiňuje také Titzl (2001. str. 177): „*Dokonce pro zařazení tělesně postiženého dítěte do školy při ústavu sociální péče nebylo třeba souhlasu jeho zákonného zástupce*“.

Čermáková (1991) upozorňuje na další problematická hlediska socialistického vzdělávání. Na základě způsobu řízení školské systému byla velká část žáků přeorientována na jiný než preferovaný obor středních škol nebo učilišť. Tento aspekt vyvolával nižší motivaci žáků pro studium. Dále také „*nezpůsobilost zajistit větší míru individualizace výuky a s tím*

spojené snižování počtu žáků a studentů ve třídách vedlo k ústupu od požadavků na integraci invalidních a jinak postižených dětí do normálních škol, k zvyšování počtu dětí s tzv. odloženým startem. Do školy vstupuje v 80. letech více než 6 % dětí později než v 60. letech. Podíl dětí v tzv. zvláštních školách se rovněž zdvojnásobuje (4 %), předčasně ukončuje školu v 6. 7. třídě 3 % dětí.“ (Čermáková, 1991, str. 325). Zvyšující se podíl dětí ve zvláštních školách během režimu potvrzuje také Mužáková (2020).

Všudeprostupující segregace se týkala také spolupráce mezi jednotlivými rezorty zajišťující péči o osoby se zdravotním postižením – tedy školství, sociálních věcí a zdravotnictví. Nekoordinovanost a poskytování služeb pouze jedním rezortem pak způsobila situace, že někteří žáci byli vzděláváni ve zdravotnických zařízeních, ale již potřebným lidem stojící mimo pole působnosti tohoto rezortu nebyly poskytovány dostatečné zdravotnické pomůcky. V dalším případě správa ústavů sociální péče ministerstvem sociálních věcí vyjmula její uživatele od kompetencí ministerstva školství (Michalík, 2006).

2.4.3 Institut nevzdělavatelosti

Institutem nevzdělavatelosti bylo určité skupině odepřeno právo na vzdělání. Rodičům i široké veřejnosti bylo tímto krokem sděleno, že vzdělání těchto dětí je zbytečné, doporučeným řešením pro ně bylo navrhované umístění dětí do ústavů sociální péče. Komunistická propaganda téma zpracovala například v časopise Sociální zabezpečení (1954), v jednom z článků byl popsán příběh děvčete, které žilo do 8 let věku s rodiči, bylo zanedbané a nedostávalo se mu pozornosti jako zdravým sourozencům. Všestranné péče se jí dostalo až v Jedličkově ústavu (Růžička, 2003). Ústavy byly tedy propagovány jako ideální místo pro osoby s postižením, ve kterém je poskytována adekvátní péče.

Tuto realitu dokresluje také výpověď matky dítěte s mentálním postižením z výzkumu Mužákové (2016):

Tenkrát v tom 61. roce to nebylo vůbec podchycený jinak... To nám nabízeli mockrát, abychom ho dali stranou (Mužáková, 2016, str. 16)

Mužáková (2016) poukazuje na fakt, že přestože tento narativ o umístování většiny „nevzdělavatelých“ dětí do ústavů socialistickým zřízením se objevoval i v odborné veřejnosti, ještě v 70. letech většina zůstávala v domácí prostředí, nikoliv v ústavech sociální péče celoročního typu. Právě ale nedostatečná podpora, nezájem společnosti včetně odborníků, kteří byli povětšinou o problematice nedostatečně informováni, ponechával postavení „nevzdělavatelých“ osob a jejich výuku na rodičovské iniciativě. Jednotné školství zprostředkovávalo bezplatné vzdělání, ale dětem označených za nevzdělavatelné nebyla podpora poskytnuta žádná. Pokud ano, byla závislá na individuální benevolenci učitelů či dalších odborníků.

Hana Kulasová, matka dítěte s autismem, kterého vzdělávala během socialismu v domácím prostředí, si do svého deníku o této nedostatečnosti poznamenala následující:

„Ono to s péčí o takovéto dítě je vůbec problematické. Knihy se dostávají ve škole zdarma, což znamená, že pro Jiřího nejsou, protože tam nechodí. Slabikář a početnici jsem vyžebrela před dvěma lety u učitelky Tiché, která se mnou od té doby nepromluví zbytečné slovo, abych se jí neptala na Jiřího. Učebnice jsou letos jiné, takže počty musím učit podle Vášovy početnice, který jí však má právě dopoledne ve škole. Sešitů je málo. Jsou sice volně v prodeji, ale vždycky mi ve zdejším papírnictví tvrdili, že jich mají málo, že musejí nechat pro školy. Tak si vozím sešity až z Prahy a z Mělníka, pokud nám je tam nechají. ... Teď mi zase neprodali obyčejné tužky, že jsou také jen pro školu (tam je dětem rozdělují zdarma). Tolik se vychloubají, že jsou školní pomůcky zdarma, a dají toho jak šafránu.“ (Kulasová, 2021, str. 71)

a dále také:

„Názor zdejší školy je ten: Když ho nechce dát do ústavu a myslí si, že je tak chytrá, aby ho mohla učit sama, tak ať se v tom plácá, jak umí.“ (Kulasová, 2021, str. 72)

Prvním krokem, který byl učiněn v oblasti vzdělávání dětí vyloučených z výuky bylo zprostředkování individuálního vyučování v rozsahu dvou hodin týdně dle vyhlášky

č. 93/1978 Sb. Okresní národní výbor, který původně vyřadil žáka z výuky posuzoval jeho schopnost vzdělávat se. Samotná individuální výuka probíhala na základě dohody s učitelem a byla zajišťována zákonnými zástupci žáka (Mužáková, 2020).

Rodičovská organizace Sdružení pro podporu mentálně postižených založená roku 1969 se snažila přispět svým dílem k informovanosti o problematice a zlepšení postavení dětí s mentálním postižením. Rodiče se zasloužili o založení prvních týdenních a denních stacionářů pro děti a mladistvé s těžkým mentálním postižením. Sdílení zkušeností mezi touto skupinou se mohlo stát také pomocným subjektem pro vzdělávání těchto dětí. Rodiče vedli také dialog s odborníky s cílem zajištění kvalitní vzdělávací, ale i lékařské a rehabilitační péče (Mužáková, 2016).

Sociální péče se po nástupu komunistické moci dostala pod vedení státu zrušením dříve dobročinných spolků opatřeními jakým byl například zákon 68/1951 Sb. o dobrovolných organizacích, který slučoval jednotlivé organizace a převáděl jejich majetek do vlastnictví státu.

Tradičně se péčí o skupinu osob s těžkým postižením zabývaly církevní instituce, správu nad církvemi řízenými ústavy přebíral postupně v padesátých letech československý stát (Mužáková, 2016). Často byly také tyto ústavy přesouvány do vzdálenějších oblastí a do jejich vedení byly umisťováni civilní ředitelé. Řádové sestry, které v ústavě pracovaly se mnohdy musely stát civilními zaměstnankyněmi (Hřebačková in Vojtko, 2007). I přesto některé stále vykonávaly za ztížených podmínek svou činnost, zákon o sociálním zabezpečení č. 55/1956 Sb. povolil provozování ústavů sociální péče také dobrovolnými organizacemi nebo církvemi a náboženskými společnostmi:

Ústavy sociální péče zřizují, provozují a udržují výkonné orgány národních výborů, dobrovolné organizace, církve a náboženské společnosti; zřizovat je mohou též podniky a jednotná zemědělská družstva. Zásady pro zřizování, organizaci a správu těchto ústavů stanoví státní úřad sociálního zabezpečení. (55/1956 Sb., § 62 (1)). V neveřejných ústavěch a k nim přidružených školách neměly sestry za svou práci nárok na finanční

odměnu, provoz těchto institucí byl také hrazen z prostředků zřizovatele (Hřebačková in Vojtko, 2007).

Přesun do vzdálenějších a méně obydlených oblastí se také týkal ústavů sociální péče provozovaných státem, charakteristická byla také velká kapacita jednotlivých ústavů (Hrubý, 1992).

2.5 Zaměstnání v socialistickém Československu

Povinnost pracovat nařizovaly obě ústavy vydané komunistickou stranou v Československu (1948 a 1960). Za neplnění této povinnosti byly státem stanovené sankce. V roce 1956 byl trestním zákonem stanoven trestný čin příživnictví následovně: „*Kdo se žíví nekalým způsobem a vyhýbá se poctivé práci, bude potrestán odnětím svobody na tři měsíce až dvě léta.*“ (63/1956 Sb., § 188a). Práce se stala způsobem kontroly, zejména v 50. letech byli absolventi středních a vysokých škol i odborných učilišť umístěni do zaměstnání na základě tzv. umístěnek. Ty stanovovaly ve kterém pracovišti bude osoba zaměstnána. Kontrola také mohla být prováděna nepřijetím žadatele do určitého zaměstnání, který poté musel plnit svou povinnost v méně perspektivním odvětví neodpovídajícím jeho předpokladům a aspiracím. Nezaměstnanost byla také státem prezentována jako důkaz nefunkčnosti a nespravedlnosti kapitalistického zřízení (Křen, 2005).

2.5.1 Zaměstnání osob s postižením

Nástup komunismu a eliminace soukromého hospodářského sektoru se dotkl také výkonu práce osob s postižením. Osoby s postižením v předúnorové době obdobně jako zástupci intaktní společnosti našly pracovní uplatnění v soukromém sektoru. Živily se například jako prodejci novin, lístků v kinech nebo divadlech, ladiči hudebních nástrojů nebo maséři. Váleční invalidé z první světové války také měli za určitých podmínek nárok na trafikou, kterou mohli dále provozovat. Dle výroční zprávy o činnosti zemských úřadů pro péči o válečné poškozence v zemi české z roku 1940 bylo v Protektorátu Čechy a Morava 13 615

trafik, z toho 6 708 vlastněné osobami označenými za invalidy. Po zrušení soukromého podnikání a zestátnění majetku byly osoby s postižením nuceny vstupovat do speciálních družstev invalidů (Růžička, 2003) Možnosti zaměstnání v podnicích zřízených Svazem invalidů je níže popsáno v podkapitole „Svaz invalidů a jeho činnost v oblasti zaměstnanosti osob s postižením“.

Zestátnění podniků, ve kterých osoby s postižením před převzetím moci komunistickou stranou pracovaly, mělo také dále vliv na jejich zaměstnanost. Přestože některé fungovaly v nepozměněné podobě nadále, určitá část podniků po zestátnění přerušila svou činnost a její původní zaměstnanci byli nuceni hledat nové pracovní uplatnění.

Další možností zaměstnání osob s postižením bylo v závodech mezi intaktní společností. Například někteří nevidomí se zařadili do tohoto typu pracovního uplatnění jako telefonisté. Zaměstnávání osob s postižením deklarovalo také například státní divadlo v Brně na pozicích uvaděče, prodavače vstupenek a další (Růžička, 2003). Neexistence nezaměstnanosti a pracovní povinnost umožnila pro téměř všechny osoby s postižením teoretickou možnost pracovního uplatnění, přestože výběr oboru byl značně omezený (Hrubý, 1992). Pracovní uplatnění bylo poskytováno také v ústavech sociální péče (Mužáková, 2020).

Z pracovního procesu byli mnohdy sekundárně vyloučeni rodiče dětí s těžkým postižením dětí, kteří pečovali o své dítě doma. Nedostatečná síť denních a týdenních stacionářů jim nedávala v mnoha případech vedle ústavní péče jinou možnost (Titzl, 2001). Jak ale poukazuje Mužáková (2020), někteří zaměstnavatelé a kolegové projevovali během socialismu vstřícnost k rodičům dětí s postižením a snažili se jim jejich situaci ulehčit různými formami pomoci, které jim často umožnily alespoň částečné vlastní pracovní uplatnění. Tolerance častých absencí v zaměstnání se stala formou sociálního zabezpečení nad rámec právně zakotvených nároků (Hrubý, 1992).

2.5.2 Profesní příprava

Výkonu budoucího povolání předcházela profesní příprava. Aktem odejmutí možnosti vzdělání některým dětem označením za nevzdělavatelné jim byla odepřena také možnost odborné profesní přípravy a dalšího začlenění do pracovního procesu (Titzl, 2001). Odborné vzdělávání bylo nedostupné pro některé osoby s postižením také kvůli bariérovosti škol. V odstraňování architektonických, komunikačních a orientačních bariér prokázal socialistický stát minimální úsilí (Hrubý, 1992). Učební obory hodinář či zlatník byly považovány za vhodné pro děti na invalidním vozíku, nepřístupnost učilišť však nedovolovala vzdělání těchto dětí. Bezbariérový přístup pro osoby s těžkým tělesným postižením nebyl ani na většinu středních škol, za bezbariérové byly považovány střední ekonomická škola v Brně a Košicích a gymnázium v Bratislavě. Jejich kapacity ovšem nebyly dostačující, svou roli hrála také vzdálenost těchto několika škol. Pro osoby s tělesným postižením byl v roce 1981 při Jedličkově ústavu otevřen učební obor TAP (technika administrativních prací), který zprostředkoval odborné vyučení i pro děti s těžkým tělesným postižením a předpokládal jejich další pracovní zařazení. Dalšími obory při Jedličkově ústavu byly dámská krejčová, obuvník a knihař. Pro absolventy zvláštní základní školy se jednalo o obory výroba konfekce se zaměřením na šití oděvů a kožedělná výroba zaměřená na obuvnickou montáž (Votava, 1985).

Nevidomí mohli projít také například profesní přípravou na pozici telefonisty ve dvou školicích centrech, v ústavě Šumperku a při Klárově ústavu v Praze (Růžička, 2003). Osoby s postižením mohly vedle běžných škol absolvovat také další střední školy pro osoby s postižením nebo učební obory pro ně uzpůsobené. Uplatnitelnost absolventů praktických škol byla velmi dobrá, osoby lehkým mentálním postižením tedy nebyly vylučovány ze společnosti exkluzí z pracovní sféry (Mužáková, 2020). Pozitivním v rámci pracovního uplatnění osob s postižením byla také možná návaznost učebních oborů na zvláštní školy.

2.5.3 Svaz invalidů a jeho činnost v oblasti zaměstnanosti osob s postižením

Svaz invalidů se stal téměř jedinou organizací sdružující osoby s postižením (s výjimkou Sdružení pro pomoc mentálně postiženým, které ovšem nebyla finančně podporováno státem) a zásadně tedy formoval jejich pracovní uplatnění. Snaha o začleňování „invalidů“ do pracovního procesu byla vytyčena jako cíl organizace již při slučovacím sjezdu zakládajícím Ústřední jednotu Invalidů v roce 1949.

Tato organizace se zapojovala do dobrovolných brigád, kterými se snažila prokázat svoji participaci na budování socialismu. Zapojení osob s postižením bylo zdůrazňováno ve svazovém tisku i na sjezdech svazu, vyzdvihováni pak byli například jednohý traktorista, který plnil plán na 150 % nebo nevidomá česačka chmele, která dosáhla denního průměru 11 větelů (Růžička, 2003).

I přes velkou politickou agitaci se později přeměněný Svaz československých invalidů podílel také na praktických opatřeních pro zlepšení pracovního postavení osob s postižením. Od 50. let byla budována výrobní družstva invalidů. V těch nacházely pracovní uplatnění osoby s postižením. Prvním takovým družstvem byla Drutěva založená 1. 1. 1950 (Mužáková, 2016). V roce 1955 jich již bylo okolo 20 po celém území republiky. Náplní byla zejména rukodělná výroba (např. oděvů, hraček, kartáčů). Právě ruční výroba měla za následek vyšší cenu výrobku oproti mechanizované výrobě. Tento nedostatek byl formulován ve zprávě pro československou vládu z roku 1956, na jejím základě bylo vládou nařízeno ministru financí, aby stanovil cenu výrobku stejnou jako v běžném závodě.

Další nedostatek výrobních družstev spočíval v neschopnosti nalézt vhodný výrobní program, který by umožnil širší zaměstnání osob s těžkým postižením (Růžička, 2003). Na to se měly zaměřit provozovny Svazu invalidů zakládané od roku 1959. Ty spolupracovaly s dalšími národními podniky, jejich náplní činnosti byla výroba zejména textilních, elektrotechnických a slaboproudých výrobků, dále také opravy a prodej výrobků pro osoby

s postižením. Problematické byly nevyhovující prostředí budov závodů a nezprostředkování dopravy do většiny podniků s výjimkou pražských, což osobám s těžkým postižením značně ztěžovalo jejich zapojení. Byly zde také rozdíly v platech v jednotlivých provozovnách, na Slovensku byl plat průměrně vyšší než v českých zemích. Protože se snižoval objem nabízených zakázek, musel stát provoz podniků dotovat z rozpočtu. Přesto je Růžička (2003) označuje za více úspěšné než výrobní družstva invalidů. Řízení těchto provozoven však bylo v roce 1964 odebráno z kompetencí Svazu československých invalidů a přešlo pod Svaz výrobních družstev. Provozovny nadále vykonávaly stejnou činnost pod tímto svazem jako výrobní družstva Obzor. Ustálily se tedy vedle sebe paralelní družstva zaměstnávající osoby s postižením: původní provozovny, které zaměstnávaly osoby s těžším postižením a výrobní družstva invalidů zaměstnávající zejména osoby s lehčím postižením. V obou osob s postižením našly své pracovní uplatnění, v prvním typu původních provozoven v roce 1967 pracovalo na 3 471 občanů, z toho 2 463 s postižením. V druhém 17 622, z toho 12 809 s postižením (Růžička, 2003). Jednalo se tedy bezesporu o pozitivní krok ve smyslu možného výdělku nebo přivýdělku k invalidnímu důchodu pro osoby s postižením, zprostředkování sociálního kontaktu a vlastní aktivní činnosti. Převaha osob s postižením v podnicích je na druhou stranu oddělovala od intaktní populace.

Významným výrobním družstvem byla META založená v roce 1969, která měla svou síť provozoven po celé republice (Mužáková, 2016). Svazu invalidů bylo umožněno využívat daně z těchto podniků, které byly místo státní kasy odváděny přímo organizaci (Hrubý, 1992). Náplň práce zaměstnanců byly převážně montážní práce, META se podílela také na výrobě kompenzačních pomůcek pro osoby s postižením. Tento podnik od roku 1980 spolupracoval také s Jedličkovým ústavem. Skupina pro spolupráci mezi těmito dvěma subjekty se později dále rozšířila i o školy pro mládež se zrakovým a sluchovým postižením, své zásluhy měla META také na vzniku výše zmíněného učebního oboru TAP a uplatnění jeho absolventů (Votava, 1986).

V podnicích provozovaných Svazem invalidů bylo rovněž zřízeno několik chráněných dílen pro osoby s mentálním postižením (Hrubý, 1992). Míst bylo v těchto chráněných

dílnách nedostatek a přestože byly vyjádřeny domněnky, že tyto místa byla přednostně obsazována dětmi příslušníků strany KSČ, písemné důkazy pro toto tvrzení nebyly doposud předloženy (Mužáková, 2016).

2.5.4 Vyplácení invalidních důchodů

Invalidní důchod byl přiznáván buď úplný nebo částečný. Výše vyplaceného důchodu měla pokrýt základní životní potřeby jedince, který měl sníženou pracovní schopnost. Svou roli v jeho výši hrál ale také třídní původ, výše důchodu byla stanovena jinak pro osoby zaměstnané ve státních službách a především v dělnických profesích, družstevní rolníky zaměstnané v JZD a soukromé podnikatele. Důchod se stal tedy dalším ideologickým nástrojem (Růžička, 2003).

Sociální zabezpečení bylo pozměněno zákonem 99/1948 Sb. následovně, *„Při zmrzačení, zohyždění a tělesných vadách, které mají nepříznivý vliv na výkon povolání, poskytuje pojišťovna pojištěnci a jeho rodinným příslušníkům potřebné pomocné prostředky, a je-li toho třeba, hradí též náklady potřebných a účelných výkonů a ošetření ve stejném rozsahu jako při ošetřování v nemoci.“* (§ 34)

Pro osoby s postižením mohla pojišťovna také přispívat na zařazení do pracovního procesu osob se sníženou pracovní schopností. *„Pojišťovna má vhodnými prostředky, pokud nelze tohoto účelu dosáhnouti podle §§ 27 až 34, pečovat o to, aby se práce neschopný nebo zraněný pojištěnec stal opět způsobilým k dřívějšímu nebo, není-li to možné, k jinému povolání“* (99/1948 Sb., § 100 (1)). Znovunabytí způsobilosti k práci bylo vnímáno jako ideální vyústění komplexní rehabilitační péče zahrnující složku léčebnou, vzdělávací i sociální. Tato péče však ve své komplexnosti nebyla vytvořena, osoby s těžkým a kombinovaným postižením tak byly odkázány pouze na příjem z plného invalidního důchodu. Vypovídá o tom také odhad z roku 1962, který předpokládal, že z poživatelů plného invalidního důchodu se do pracovního procesu vrátily pouze 2%. Léčebná rehabilitace tedy nebyla efektivně zacílena na znovuzачlenění do zaměstnání a profesní přípravu na něj (Titzl, 2001).

Zákon o sociálním zabezpečení prošel několika novelizacemi, částka invalidního důchodu byla postupně zvyšována v reakci na hospodářskou situaci země (Růžička, 2003). Úroveň tohoto zabezpečení v komparaci s příjmy intaktní populace byla na vyšší úrovni než ve většině států s tržní ekonomikou. Nevyskytovaly se tedy výrazné rozdíly v životní úrovni osob s postižením a intaktní populace díky nivelizaci životní úrovně celé společnosti (Hrubý, 1992).

3 Komparace

3.1 Cíle

Cílem komparace přístupu k lidem s postižením v definovaných státech – Československu a Španělsku během trvání nedemokratických režimů 20. století je porovnat, jak tyto ustanovené státní zřízení formovaly náhled na postižení a péči o osoby s postižením. Záměrem je tedy nalézt společné a odlišné prvky vycházející z podstaty režimů a vysvětlit jejich příčiny a souvislosti. Práce je zaměřená na dvě základní oblasti života jedince – vzdělání a zaměstnání, jejichž podobu a dostupnost zásadně definovala státní politika.

Komparace je provedena na základě poznatků z dostupné legislativy a odborné literatury. Porovnávají jsou tedy státní zásahy, uplatňování přijatých opatření a reálné dopady, které nejsou přímo obsažené v legislativních dokumentech. Dále je do komparace zahrnuta také možnost rozvoje organizací na podporu osob s postižením a jejich činnost. Mezinárodním srovnáváním komplikuje skutečnost, že vícečetná korelace mezi proměnnými znesnadňuje separaci vlivu socioekonomických a politických faktorů (Gunther, 1996). Zatěžující je také nedostatečné množství dat, které zanechává v některých oblastech prázdná, neprobádaná místa, nebo je jejich vysvětlení odkázáno na pouhý odhad na základě dostupných informací. Při dokreslování situace výpověďmi pamětníků je třeba vzít v úvahu jejich vlastní individuální vnímání.

Nejprve je tedy představeno samotné vnímání fenoménu postižení jednotlivými režimy a jeho posun na základě společenských i mezinárodních změn. Poté jsou analyzovány zmíněné oblasti vzdělávání a zaměstnání pro osoby se zdravotním postižením. Dále je popsána možnost působení organizací zaměřených na osoby se zdravotním postižením, jejich dosažené cíle a limity. Zvláštní podkapitoly jsou také věnovány mezinárodnímu vlivu a strukturám, do kterých jednotlivé státní zřízení spadaly a působení církevních institucí, které tradičně rozhodujícím způsobem ovlivňovaly péči o osoby s postižením.

3.2 Východiska jednotlivých států a priority jejich ideologií

V obou případech byl centralistický a nedemokratický režim reakcí na poválečnou situaci, ve které byla jednotná vláda do jisté míry vyžadována a vnímaná jako východisko a odklon od předchozích událostí. Postupem času s celosvětovým vývojem a hospodářským vzestupem se právě zprostředkování ekonomického dostatku stalo udržujícím prvkem moci, původní ideologie a její většinová podpora vyprchávaly. V Československu držel kurz udržování ideologie zejména Sovětský svaz a provázanost s jeho politikou, což se projevilo v reakci na pražské jaro a diskutované reformy s ním spojené. Ve Španělsku byla stěžejní osobnost a autorita Francisca Franca, po jeho smrti režim skončil a země prošla transformací k demokratickému zřízení.

Přestože se jedná o na první pohled rozdílná politická přesvědčení (tedy pravicový frankismus vs. levicový komunismus), právě nedemokratičnost v udržování státní moci měla své společné prvky. Obě státní zřízení přikládala důležitost práci a hospodářskému rozkvětu, což se projevilo také v náhledu na osoby s postižením. Dále pro ně byla typická represe osob nesouhlasících s režimem, propagandistická obhajoba sebe sama, kontrola nad vzděláním a cenzura. Balík a Kubát (2012) označují frankistický režim za autoritativní a byrokraticko-militaristický. Tento typ režimu neusiluje o dosažení utopického cíle a jeho přenosu na další společenství. Ve frankistickém Španělsku byla stěžejní poslušnost diktátorovi, nikoli následování jasně definované a stabilní ideologie, samotný kurz politiky Francisca Franca se během let proměňoval z podpory nacistického Německa ke spolupráci se zeměmi západního bloku. Československo v letech 1948–1989 je označováno za totalitní. *Na rozdíl od tradičních diktatur, které spíše usilovaly o vyloučení většiny populace z politiky a spokojily se s její pasivitou, se totalitní režimy naopak snažily o totální politizaci a mobilizaci společnosti* (Jedličková, 2008 str. 1). Příslušnost ke komunistické straně zde umožňovala kariérní postup, od řadových občanů se požadovala alespoň účast na oslavách režimu.

Společné je v obou státních zřízení vertikální řízení moci. Tato struktura byla udržovaná jedinou povolenou stranou a jejími příslušníky nebo samotným diktátorem, kteří měli své specifické postavení a vyšší pravomoci. Občané se nemohli spoléhat na práva zaručená režimem a právním systémem, ale uchýlovali se k dožadování svých požadavků skrze osobní kontakty či odkazováním na „známost“, která by mohla způsobit další problémy. Tak se dělo i v případě některých osob s postižením a osob usilujících o jejich integraci a lepší postavení ve společnosti, kteří mnohdy nalézaly pro své nároky v tomto způsobu jedinou možnost pro jejich naplnění.

V Československu o tomto svědčí např. výpověď matky dítěte s mentálním postižením z výzkumu Mužákové (2016):

„Za komunistů to bylo jiný, no. Možná, že je to vošklivý, ale tady sem přišla, oni mě řekli: nenene, tak jsem řekla: víte co, tak si o tom popovídáme někde jinde. A oni nevěděli, kdo jsem, ona nevěděla, co jsem zač, ale já jsem je trošku strašila, a hned to bylo jednodušší. A to určitě ne jenom pro mě, to jsem určitě nebyla jediná, kdo to dělal. Když jsem říkala: tak já se půjdu stěžovat na KSČ, oni vám to vysvětlej, tak se trošku ty lidi báli, dneska se ale nebojeji ničeho. Dneska řeknu: no, tak napíšu ministrovi, a on mi třeba pomůže, ale ne, nepomůže vám.“

(Mužáková, 2016, str. 161)

Obdobný příklad lze nalézt také ve výzkumu Cauyela Sánchez a Del Cura (2021), ve kterém jeden z ředitelů regionální školy pro invalidy (při organizaci ANIC), vyjádřil následující:

„Jednou mi zavolal prezident ANIC a řekl: „Víte, co je Vaší náplní práce ve škole?“ A já jsem řekl: „Ano.“ A on mi řekl: „Tak se pusťte do práce. Protože kdykoli vstanu špatnou nohou, můžete se ocitnout na ulici.“ Řekl jsem: „No, dobře, to je v pořádku. Připomínám Vám, že nejste nejvyšší autoritou v této zemi. Jsou tu další lidé, se kterými mohu mluvit.“ Nedopadlo to špatně, protože mě nakonec nevyhodili.“

(Cauyela Sánchez, Del Cura, 2021, str. 245)

Dalším jednotícím prvkem obou režimů je také rozbití do té doby fungujících institucí a přístupů, perzekuce opozice, mimo jiné také odborníků, kteří mohli přispět svým dílem do poznávání specifik speciálního vzdělávání i péče o osoby se zdravotním postižením. Mnozí z řad tzv. „inteligence“, tedy osoby s vyšším vzděláním, také po ustanovení nového režimu emigrovali, v Československu byla zaznamenána další velká vlna emigrace po srpnových událostech roku 1968. Komunistická strana podporovala dělnickou třídu a běžnou praxí se stalo obsazování důležitých postů lidmi pro ně nekvalifikovanými, zatímco lidé s vyšším vzděláním často končili pro své politické názory na hůře placených pozicích. Hodnota vzdělání tedy byla v Československu devalvována (Čermáková, 1991).

Odlišné bylo v jednotlivých zřízeních postavení ženy ve společnosti, zatímco španělská žena byla odkázána na život v domácnosti a péči o rodinu, v Československu se ženy začaly naplno uplatňovat také profesní sféře, mateřství a péče o rodinu se pro ně postupně stávalo pouze jednou ze součástí života (Možný, 2008).

Přestože se v obou případech jedná o téměř stejně dlouhé období trvání nedemokratického režimu, výchozí pozice byla rozličná. Vláda Francisca Franca začala o 9 let dříve, stát byl přímo zasažený válkou, která probíhala mezi španělským obyvatelstvem navzájem. Španělsko bylo v době nástupu frankistické vlády silně agrárním státem, negramotnost obyvatelstva byla velmi vysoká, geografická rozloha způsobovala rozdíly v jednotlivých oblastech, přestože nový stát usiloval o centralizaci země.

Poválečné Československo znovu slučovalo dva státní celky, jejichž vývoj se během druhé světové války ubíral odlišným směrem. Československo bylo na rozdíl od Španělska více industrializované, jeho ekonomická struktura byla po převzetí moci komunisty pozměněna zásadnějším způsobem a vládoucí stranou řízená ekonomika i politický život se udržely po celou dobu socialistického zřízení. Dále jeho podobu determinovalo mezinárodní postavení, konkrétně příslušnost k sovětskému bloku.

Španělsko na rozdíl od Československa podporovalo a neperzekvovalo církve, její učení a přítomnost církevních představitelů na důležitých pozicích. Již naznačené rozličné mezinárodní postavení také dále odlišovalo jednotlivé státy a jejich přístup k osobám

s postižením. Tyto aspekty a jejich vliv jsou podrobněji rozebrány v následujících podkapitolách.

3.3 Přístup k fenoménu postižení

Po převzetí moci v Československu komunistická vláda nestanovila žádnou koncepci ve vztahu k osobám s postižením. V souladu se socialistickou politikou byly zestátnovány instituce zaměřující se na péči o osoby s postižením, docházelo také ke snižování jejich počtu (Titzl, 2001). *Masivní redukce humanitárních institucí v letech těsně po únoru 1948 je sice nepřímým, ale výstižným indikátorem skutečného poměru státních orgánů k zdravotně postiženým občanům* (Titzl, 2001, str. 174). Zacházení s lidmi se zdravotním postižením v socialistických státech východního bloku se vyznačovalo segregací a stigmatizací. Tyto státy, kopírující sovětský model, reagovaly na přítomnost zdravotního postižení v populaci umístováním těchto osob do pobytových zařízení. (Mladenov, 2017). Jak však již bylo prezentováno výše, podíl osob žijících v ústavech sociální péče v socialistickém Československu byl často nadhodnocován. Tyto ústavy byly přesouvány do vzdálenějších oblastí z dohledu režimu. Jejich vysoká kapacita nebyla čistě socialistickým rysem, přestože ve své podstatě uplatňovala pro něj tolik typickou stejnost, ale vyskytovala se také u ústavů sociální péče v západních zemích. Prosazován byl také názor, že po dosažení „lepších zítřků“ ve formě zvýšené životní úrovně a rozvinuté vědy nebude sociální péče potřebná (Titzl, 2001, Mužáková, 2020).

I přes propagaci všeho společného v socialistickém státě, zdravotní postižení bylo považováno za problém medicínský a individuální, nikoliv společenský (Mladenov, 2017). *Potlačit lidskou rozdílnost bylo v rámci ideologie stejnosti cílem socialistického státu, sen o beztřídní společnosti byl splácen segregací odlišných, ideál průměrnosti upíral lidské individualitě mezní možností bytí jako rovnocenné* (Mužáková, 2016, str. 82).

Po ukončení organizovaného odsunu německého obyvatelstva z Československa byli dále na přelomu let 1950 a 1951 odsunuti lidé s postižením a nemocní německé národnosti. Do

9. 2. 1951 se jednalo o 972 osob, které podle tehdejší rétoriky neměly význam pro pracovní úsilí. Vystěhování se také týkalo osob s mentálním postižením zvyklých na ústavní prostředí (Titzl, 2001). Společný je tedy náhled komunistické vlády v Československu i frankistické ve Španělsku, že osoba s postižením zatěžuje hospodářský rozvoj a nepřispívá do něj, první rehabilitační kroky byly učiněny za účelem znovu-uschopnění osob s postižením pro výkon profese. Jednalo se však zejména o rehabilitaci se silnou medicínskou složkou, nikoliv komplexní.

V obou státech státech byli někteří lidé s postižením spojeni s předchozí válkou/válkami, což zaujímalo své místo v propagandě. Španělská organizace *Cuerpo de Caballeros Mutilados por la Patria* připomínala oběti z řad bojovníků frankistického tábora, které byly podstoupeny za nový národ. V Československu tuto roli měla Družina válečných poškozců, která byla s jednotnou organizací pro osoby s postižením, Ústřední jednotou invalidů, sloučena nejpozději ze všech organizací. Tato funkce však byla podporována pouze bezprostředně v poválečných letech.

Podpora církevních organizací ve Španělsku nevedla k úplnému uzavření a destrukci všech existujících institucí, rušena ale byly republikánská hnutí, která usilovala o individuální přístup a rovné postavení obou pohlaví. Ekonomický nedostatek prostředků byl zásadní pro budoucnost organizací zaměřujících se na péči o osoby se zdravotním postižením ve Španělsku.

V obou případech bylo také nejhůře nahlíženo na osoby s mentálním postižením, které byly exkludované ze společnosti. Mentální postižení se stalo jakýmsi tabu, o jehož specifikách nebyli dostatečně informováni ani odborníci ani široká veřejnost, téma bylo také pouze okrajově prezentováno médií.

V roce 1969 vyjádřila matka dítěte s postižením ve španělském televizním vysílání následující:

„My Španělé jsme národ hidalgů, kteří jsou schopni dobývat říše, ale neumíme rozesmát subnormální dítě“ (La Vanguardia, 2000, str. 40)

Za svůj výstup, ve kterém přiznala mentální postižení u svého dítěte, byla odsouzena také svým okolím včetně širší rodiny, tento výrok byl vnímán jako ponižující (La Vanguardia, 2000). Španělský důraz na rodinu kladl nároky také na její prezentaci navenek, ve které postižení zaujímalohonostující postavení.

Oba nedemokratické režimy se stavěly směrem k lidem s postižením nedostatečnou pozorností, nepřiznáním všech lidských práv (např. československý institut nevzdělavatelnosti a označení zrakově postižených za pracovně neschopné ve Španělsku) a nezajištěním dostatečné struktury služeb pro osoby se zdravotním postižením. Vliv na úroveň péče o osob s postižením nemělo jen zaměření a ideologie režimu, ale také ekonomická situace umožňující její rozvoj. Wilensky (1975) dokonce tvrdí, že na podobu sociální politiky státu má větší vliv hospodářský růst než politické faktory, jakými je rozdělení na individualistické a kolektivistické nebo totalitní a demokratické. V obou státech se o zlepšení postavení osob s postižením zasloužily rodičovské iniciativy.

3.4 Vzdělávání

Vzdělávání prošlo v Československu i Španělsku po ustanovení nového režimu reformou, z výkonu profese byli vyloučeni nevhodní pedagogové. Španělské vzdělávání se nacházelo v poválečných letech v neblahých podmínkách, škol byl značný nedostatek, zejména vesnické oblasti nebyly v tomto směru dostatečně zabezpečeny. Pro porovnání přístupu států k osobám s postižením je nutné vzít v úvahu postavení „průměrného“ člena společnosti (Michalík, 2006). Alarmující míra analfabetismu, zejména mezi ženami a děvčaty, tak znamenala, že vzdělávání osob s postižením nebylo prioritou režimu. Je velmi pravděpodobné, že mezi touto skupinou negramotných byli také lidé s postižením. Ve Španělsku získala výsadní postavení ve vzdělávání církev, československé školství se dostalo plně pod správu státu, v jehož čele stála komunistická strana. Tyto vlivy dále formovaly obsah a strukturu vzdělávání.

Stát v obou případech legislativně ukotvil vzdělávání ve speciálních školách. Právo na vzdělání všech se však ve Španělsku dostalo až legislativním zákonem z roku 1970, v socialistickém Československu bylo právo na vzdělání ukotveno již zákonem z roku 1948, zavedený institut nevzdělavatelosti z něj však vylučoval děti, které nebyly povinny se vzdělávat „*pro těžkou nemoc anebo pro duševní nebo tělesnou vadu*“ (§ 13, 95/1948 Sb.).

Jednalo se tedy o vzdělávání segregované, rozdělení do jednotlivých škol ve Španělsku i Československu probíhalo na základě hlavní medicínské vady (Titzl, 2016). Ve Španělsku byly dále v běžných i speciálních školách segregováni chlapci a děvčata, obsah a podoba jejich vzdělávání se odvíjely od přiřazené role určitému pohlaví. Společným rysem obou vzdělávacích systémů byl v mnoha případech nezbytný pobyt dětí v ubytovacích zařízeních při speciálních školách, pro nedostatečnou síť těchto škol a vzdálenost od místa bydliště. To způsobovalo odloučení dětí a žáků od rodinného zázemí již v nízkém věku. Segregované vzdělávání nedávalo dětem možnost kontaktu s běžnou populací a vnějším světem a naopak, žáci běžných škol nebyli konfrontováni s jinakostí.

Na rozvíjení iniciativ ve prospěch lidí se zdravotním postižením ve Španělsku nebylo dostatečně dbáno, v mnoha případech se jednalo o pouhou symboliku. Speciální školy nebyly ustanoveny naráz pro různé druhy postižení, postupně byly zakládány jednotlivé státní školy. Významný vliv i na poskytování vzdělání měly nestátní organizace, jakými jsou ANIC a ONCE. Ty se zaměřovaly na vzdělávání žáků s tělesným a zrakovým postižením. Protože školy byly spravovány čistě těmito organizacemi, osoby s postižením byly přítomny také v pedagogickém sboru i řídicích pozicích.

Jak uvádí Mužáková (2016), děti s postižením se rodily do všech rodin, tedy jak odpůrců režimu, tak i jeho příznivců. Zájmy osob s postižením by se tedy v některých případech měly stát i zájmy strany a státu. Ve Španělsku vzniklý systém soukromého vzdělávání dal možnost rodičům dětí s postižením na vyšších pozicích v rámci hierarchie režimu vzdělávat děti s postižením v těchto školách, státní zájem tedy nesměřoval na zkvalitňování výuky ve školách státem řízených (Gunther, 1996).

Rysem diktatorního režimu Franciska Franca byla také unifikace používaného jazyka, ve školách i dalších institucích se směla používat pouze španělština, to bylo obzvláště limitující pro rodilé mluvčí katalánštiny, baskičtiny a dalších minoritních jazyků. Přestože Československo bylo po poválečném odsunu německého obyvatelstva z většiny etnicky i jazykově homogenním státem (při pomnutí rozdílů mezi češtinou a slovenštinou), systematicky potlačována byla romština (Spurný, 2017).

3.5 Zaměstnání

Španělské schválení opatření chráněného zaměstnávání nebo „plánu boje proti invaliditě“ byly spíše teoretické než praktické. Na druhou stranu předpoklad státu, že osoby se zdravotním postižením by měly pracovat, neznamenal popření jejich „invalidity“ nebo nižší hodnoty (mínusvalía), což potvrzovaly nejen použité definice, ale i konkrétní opatření diskriminační povahy. Pokud jde o specificky zaměřené organizace, je třeba vyzdvihnout včasné vytvoření ONCE, což byla také instituce, která nejúčinněji bezprostředně reagovala na skutečnost chudnutí skupiny osob s postižením. Další dvě velká sdružení, Cuerpo de Caballeros Mutilados por la Patria a ANIC, byla mnohem méně úspěšná, obě měla silnou charitativní povahu a malý společenský vliv. Kromě toho v žádném z případů, včetně případu ONCE, organizace nevypracovaly skutečný projekt pracovní integrace. Vypracovaná opatření se většinou týkala chráněného zaměstnávání, které prakticky ve všech případech zahrnovalo důležitou charitativní složku. Samotné organizace, jak potvrdil stát ve svých vyhláškách, vycházely z předpokladu, že lidé se zdravotním postižením jsou méně hodnotní, a přestože by se měl zlepšit jejich přístup k zaměstnání, dělo se tak z humanitárních nebo charitativních důvodů. Nedostatky těchto přístupů a neutěšená situace osob s postižením však vyvolaly nespokojenost a rostoucí diskusi, která od 60. let 20. století vedla k revizi pojmů týkajících se zdravotního postižení a předcházela významným změnám v následujících desetiletích (Contreras, 2017). Finanční ohodnocení a příjmy byly přidělovány také na základě plnění požadavků režimu, ONCE poskytovalo možnost

vyššího výdělku těm, kteří žili v manželském svazku, výše invalidních důchodů se odvíjela podle pracovního zařazení, kvalifikace jedince byla tedy nižšího významu.

Postupný odklon španělského hospodářství k tržní ekonomice umožnil také soukromé podnikání. Tato změna byla zapříčiněna hospodářskou izolací, zatímco v Československu byl trh jednotlivými státy regulován v celém východním bloku, které spolu navzájem obchodovaly. Centrálně řízené fungování hospodářství zde ovlivnilo také zaměstnanost lidí s postižením, znárodňování podniků a zákaz soukromého podnikání mimo jiné pozměnilo pracovní uplatnění také této skupiny. V Československu se na zaměstnanosti osob s postižením podílela výrobní družstva invalidů provozované Svazem invalidů. Fyzické, vzdělávací i další bariéry omezovaly výběr pracovního uplatnění jedince.

3.6 Sít' organizací na pomoc osobám se zdravotním postižením

Vznik organizací a sdružení jakéhokoliv zaměření byl v obou režimech kontrolován. *Spolkový život se tak stává jedním z citlivých měřítek úrovně politických práv a svobod v daném státě. (Mužáková, 2016, str. 113).* Zatímco v případě Československa rozhodovala o budoucnosti jednotlivých uskupení Národní fronta, tedy širší uskupení ztělesňující socialistické učení, ve frankistickém režimu byla zásadní poslušnost a loajalita zejména k samotnému Frankovi a jeho lidem, pokud tato podmínka byla naplněna, mohly se rozvíjet i organizace s politickým přesahem (Balík, Kubát, 2012). Pro vznik organizací na podporu osob se zdravotním postižením v rámci těchto nedemokratických režimů byla tedy nutná oddanost režimu nebo alespoň absence jeho kritiky. Ve Svazu invalidů byly vedoucí pozice obsazovány na základě rozhodnutí ÚV KSČ, své uplatnění zde našli zasloužilí straničtí funkcionáři (Hrubý, 1992) Ve Španělsku byla provázanost s režimem nejvíce patrná v organizaci ONCE, která současně měla největší vliv ze všech organizací zaměřujících se na osoby s postižením.

Společným prvkem obou režimů byla také unifikace jednotlivých organizací zaměřujících se na osoby se zdravotním postižením, do Ústřední jednoty invalidů byly při jejím vzniku v roce 1949 včleněny všechny existující spolky a sdružení s tímto zaměřením. Rovněž se založením ANIC ve Španělsku nebylo povoleno zakládat další organizace pro osoby s tělesným postižením. Organizace pro nevidomé ONCE také získala praktický monopol nad všemi službami pro osoby se zrakovým postižením. Jednotnost a centralizace umožňovaly větší kontrolu státem. Z členství v organizacích plynuly výhody pro osoby s postižením, v případě ONCE se jednalo o služby, jakými bylo například vzdělávání v centrech organizace, Svaz invalidů zprostředkoval například rehabilitační kompenzační pomůcky a pracovní uplatnění.

Pozoruhodným rysem je také vzájemná nespolupráce mezi jednotlivými organizacemi. Sdružení pro pomoc mentálně postiženým nemohlo být přijato do Svazu invalidů, přestože důvody pro toto nepřijetí nejsou doposud objasněny, respondenti z výzkumu Mužákové (2016) vyjádřili domněnku, že se jednalo o politickou manipulaci a ze strany Svazu tak byl nepříznivý postoj vyjadřován z pocitu vlastního ohrožení. ONCE se také nestavěla přátelsky k dalším organizacím. Přestože nakonec podporovala sdružení ANIC a povolila účast jeho členů na prodeji loterie, stalo se tak ze strachu z konkurence a ztráty privilegií, kterých se jim podařilo dosáhnout. Tato skutečnost vypovídá o tom, že vydobytá práva byla považována za velmi křehká a lehce pozbyitelná.

3.7 Mezinárodní vliv

Mezinárodní vztahy a geopolitické faktory ovlivňovaly také státní sociální politiku a přístup k osobám s postižením. Přes oficiální španělskou podporu nacistického Německa během druhé světové války diktátorský režim Francisca Franca odmítl zavedení antisemitských zákonů. Stalo se tak zejména na popud hlasů z řad církve, která byla jedním z pilířů režimu. Pozdější navázání vztahů se západními zeměmi plynulo z geograficky strategické polohy a deklarovaného antikomunismu, nikoli ze sympatií těchto zemí

s Frankovým diktátorským režimem. Po zařazení do těchto struktur však došlo k výrazné změně v přístupu k lidem se zdravotním postižením, pro svou legitimizaci mezi tímto uskupením přijal frankistický režim nový náhled na postižení, zapojil také reedukační složku do procesu znovu-uschopnění osob s postižením a podporoval inovace ve vzdělávání osob s postižením. Tyto vztahy byly prohlubovány na mezinárodních konferencích a kontaktem se zahraničními odborníky. Španělsko od 60. let podporovalo místní cestovní ruch, docházelo zde tedy ke kontaktu s dalšími společenskými a kulturními vlivy.

Rovněž Československo bylo členem OSN a také přidružených organizací, které se podílely na koncepcích péče o osoby s postižením, jakými jsou Mezinárodní organizace práce a Světová zdravotnická organizace. Pojetí rehabilitace propagované Mezinárodní organizací práce z roku 1983 Československo reflektovalo ve vyhlášce 72/1985 Sb. o Úmluvě o pracovní rehabilitaci a zaměstnávání invalidů. Na druhé straně příslušnost k sovětskému bloku přenesla do Československa sovětské pojetí defektologie, socialistický režim usiloval o legitimizaci svých kroků právě před sovětským zřízením.

Kontakt se zahraničím měl zásadní vliv také na formování odborného povědomí o problematice zdravotního postižení. To se projevovalo jak v oblasti lékařské péče, tak ve vzdělávání a dalších přístupech k osobám s postižením. V socialistickém Československu byl nedostatek zahraničních publikací a odborných zdrojů, povinná výuka ruštiny umocňovala jazykovou bariéru při snaze o získání informací z dalších zemí a také přísně regulované cestování do zahraničí ztěžovalo distribuci publikací a dalších materiálů, včetně léků. Pro jejich zisk bylo potřeba vynaložit velké úsilí a riskovat možné problémy s režimem.

Příkladem tohoto tvrzení je výpověď z výzkumu Mužákové (2016):

„Ale bylo to dost jako náročný, protože jsme museli i manžel i syn, všichni museli jít na všechny ty prohlídky až do Motola, no a tam zjistili, že právě v roce 78, když se Tomáš narodil, tak západní Němci tenkrát vynalezli tenhle gen postižení, a je to fragilní chromozom X, a nejhorší je na tom to, že ty děti vypadají dobře, ale mají takový různý

postižení. Takže paní doktorka to všechno vyzkoumala, říká nám: ženský, já to mám s tím Západním Německem tak nahnutý, že až budu zavřená, tak mně budete nosit buchty do basy. No ale dopadlo to dobře, vyzkoumala to:“ (Mužáková, 2016, str. 32).

3.8 Vliv církve

Přístup k náboženství byl v definovaných státech zásadně rozdílný. V Československu byli kněží a řádové sestry perzekvováni a věřícím byl na základě příslušnosti k církvi ztěžován běžný život. Omezení spolkového života a svázání činností organizací, jakou byla například Charita, dále omezovalo jejich další působení ve směru humanizace péče (Mužáková, 2020). Církvemi řízené ústavy sociální péče nebyly dále podporovány, personál řádových sester v některých institucích byl nuceně nahrazován civilním.

Ve Španělsku byl naopak katolicismus prohlášen státním náboženstvím a výklad tohoto učení byl společně s nacionalismem základním pilířem režimu. Církevní instituce zde měly své postavení a autoritu. Působení církve na péči o osoby s postižením zde bylo ambivalentní. Velmi konzervativní výklad katolického učení způsobil, že ženám bylo poskytováno méně kvalitní vzdělání s vědomím, že jejich hlavní úděl spočívá v rodině, vyloučeny byly vdané ženy také z pracovního procesu a volba jiného způsobu života pro ně nebyla podporována.

Jedná se tedy o polovinu populace, která byla tímto přímo ovlivněna, včetně žen s postižením. Perzekvováni a do věznic a převýchovných středisek byli umisťováni také lidé s homosexuální orientací (Altmann, 2006). Tento nevládný postoj převzaly také organizace na podporu osob s postižením a následně také tuto skupinu ostrakizovaly, příkladem tohoto přístupu je vyloučení osob s jinou sexuální orientací ze škol ONCE. Bylo by liché tuto vinu přisuzovat pouze církvi jako takové, režim však pro tyto praktiky nalézal v katolickém učení argumenty pro jejich obhajobu.

Církev dále zamezila přijetí nehumánních praktik nacistického Německa, ke kterému frankistický režim tíhl. Nejvíce církev pozměnila péči o osoby s mentálním postižením, které již od začátku diktatury nalézaly pomoc v kláštřích. Dále bylo podporováno jejich

vzdělávání prostřednictvím lékařsko-pedagogické a psychosociální komise zřízené Mezinárodním katolickým výborem pro děti a Sekretariátem pro speciální vzdělávání církve. Díky církevní činnosti a její provázanosti se státem však ve Španělsku přetrvávalo charitativní pojetí péče o osoby s postižením, ve kterém není kladen důraz na osobní autonomii jedince.

Závěr

Předkládaná práce porovnává přístup k osobám s postižením ve frankistickém Španělsku a socialistickém Československu. V jednotlivých částech je představen historický kontext dané země a používaná terminologie, která také reflektovala náhled na fenomén postižení. Dále jsou prezentovány základní informace o organizacích, které na podporu osob s postižením v obou státech vznikly a které dále zasahovaly do jejich života a také informace o možnostech vzdělání a zaměstnání osob s postižením v těchto státech. Teoretická část i následná komparace vycházejí z dostupné legislativy a odborných publikací, v práci jsou také představeny některé výpovědi z provedených kvalitativních studií, pamětí a mediálních vyjádření.

Zmíněné režimy se vyznačovaly svojí nedemokratičností, která se projevovala mimo jiné represí osob jiného názorového přesvědčení. Pozornost byla zaměřována především na prosazování a utužování nového režimu na úkor jiných společenských otázek. Ve směru k osobám s postižením se oba státy nevyznačovaly přímou represí, ale nezájmem o snižování znevýhodnění, kterému osoby s postižením čelily. Státní zřízení také některými kroky toto znevýhodnění dále násobili. Společným rysem bylo ustálení segregovaného vzdělání pro žáky s postižením v obou státech.

Špatná ekonomická situace ve Španělsku významně ovlivnila mimo jiné investice do sociální politiky, místní vzdělávání i možnosti organizací zaměřených na podporu osob se zdravotním postižením. Pozdější liberalizace ekonomiky a navázání vztahů se západními zeměmi podpořily zájem o problematiku, dostupnost informací i vedení diskuse. Významnou roli ve španělské společnosti hrála církev, díky jejímu působení přetrvalo v oblasti péče o osoby s postižením její charitativní pojetí. Nejvíce autonomní a ekonomicky nezávislou organizací byla ONCE, která umožnila velkému počtu osob se zrakovým postižením vstup do pracovního procesu a postavila je v rámci osob se zdravotním postižením do privilegovaného postavení.

Československý stát kladl důraz na rovnost a prezentoval se dostatečným sociálním zabezpečením a absencí nezaměstnanosti. Z jednotného školství byly označením za nevzdělavatelné vyloučeny děti s těžším mentálním. Pro tyto děti i dospělé bylo doporučováno umístění do ústavů sociální péče provozovaných státem. Pro osoby s postižením byly vyhrazena pracovní místa ve výrobních družstvech invalidů. Veškerá péče o osoby s postižením byla státem regulována. Mezinárodní postavení Československa nepříznivě ovlivnilo dostupnost nových poznatků z oboru speciální pedagogiky.

Některé rysy z oblasti péče o osoby s postižením z minulých režimů přetrvávají v obou státech dodnes. V České republice je určitým dědictvím komunismu existence ústavů pro osoby s postižením v odlehlejších oblastech. Stále fungující organizace ONCE i přes značnou proměnu zprostředkovává prodej loterijních losů osobami se zdravotním postižením.

Seznam použitých informačních zdrojů

ABDON, Mateos. *La España de los cincuenta*. Eneida, 2008.

ALEGRE DE LA ROSA, Olga María. *Diversidad humana y educación*. Aljibe, 2000.

ALTMANN, Werner. "Vicio repugnante en lo social, aberración en lo sexual, perversión en lo psicológico y defecto en lo endocrino." Un ensayo bibliográfico sobre la homosexualidad y los homosexuales bajo la dictadura franquista. *Iberoamericana*. 2006, 6(22), 193-210.

AYMERICH, Ramon. Lourdes no sabía ni comer ni andar; hoy ve en bicicleta, trabaja y cotiza. *La Vanguardia*. 26.3.2000, 40.

Boletín Oficial del Estado, numero 187, de 6 de agosto de 1970, páginas 12525 a 12546

Boletín Oficial del Estado, numero 199, de 18 de julio de 1945, páginas 385 a 416

Boletín Oficial del Estado, numero 212, de 31 de julio de 1951, páginas 3591 a 3596

BREGAIN, Gildas. Nous ne demandons pas la charité. Nos voulons du travail! La politique franquiste d'assistance aux invalides. *European Journal of Disability Research*. 2013, 7(3).

CONTRERAS, Emilia Martos. Encima de ciegos, rojos: El largo camino hacia la democratización de la Organización de nacional de ciegos. *Historia Social*. 2020, 98(1), 81-98.

CONTRERAS, Emilia Martos. *Personas mayores y diversidad funcional física e intelectual durante la transición a la democracia*. Universidad de Almería, 2016.

CONTRERAS, Emilia Martos. *Trabajo y "minusvalía" durante el primer Franquismo: La asociación nacional de inválidos civiles*. Ediciones de La Universidad de Castilla-La Mancha, 2017.

CRUZ SAYAVERA, Soraya. El Sistema educativo durante el franquismo: Las Leyes de 1945 y 1970. *Revista Aequitas*. 2016, (8), 35-62.

ČERMÁKOVÁ, Marie. Formování totalitního školství v poválečném Československu. *Pedagogika*. 1991, (3), 323-333.

DEL ARCO, Miguel Angel. “Morir de hambre”: autarquía, escasez y enfermedad en la España del primer franquismo. *Pasado y Memoria*. 2006, (5), 241-258.

DEL CURA, Mercedes a José MARTINÉZ-PERÉZ. Bolstering the Greatness of the Homeland: Productivity, Disability and Medicine in Franco's Spain, 1938–1966. *Social History of Medicine*. 2015, **28**(4), 805-824.

DEL CURA, Mercedes a Salvador CAUYELA SANCHÉZ. Los niños quebrados del franquismo. La vivencia de la discapacidad en un colegio de educación especial de la ANIC. *Historia y Memoria de la Educación*. 2021, **15**, 229-258.

DEL CURA, Mercedes. Subnormality under debate: discourses and policies on intellectual disability during the late Franco regime. *História, Ciências, Saúde – Manguinhos*. 2016, **23**(4), 1-17.

Evolución de la terminología sobre discapacidad en la legislación española y su efecto sobre las políticas sociales. *Observatorio Discapacidad Física* [online]. [cit. 2022-06-17]. Dostupné z: <https://www.observatoridiscapacitat.org/es/evolucion-de-la-terminologia-sobre-discapacidad-en-la-legislacion-espanola-y-su-efecto-sobre-las>

FERRERO BLANCO, Javier. *La organización de ciegos en el estado español a través de diferentes contextos corporativos*. Asociación Cultural UTLAI, 1999.

FITER, Miguel. *El independiente* [online]. 2020 [cit. 2022-06-17]. Dostupné z: <https://www.elindependiente.com/politica/2020/09/17/cuando-llamar-subnormal-a-un-discapacitado-era-politicamente-correcto-en-espana>

GARCÍA JIMENÉZ, Eduardo a Carmen GARCÍA PASTOR. *El papel de la Administración española en la educación de los niños deficientes*. Sevilla: Universidad de Sevilla, 1986.

GÓNGORA-GARCÍA, José. Los inválidos y el trabajo. *Yugo*. 1962, 6.

GONZÁLEZ PERÉZ, Teresa. Itinerario de la Educación Especial en el sistema educativo. De la Ley Moyano a la Ley General de Educación. *Historia de la Educación*. 2009, (1), 249-260.

GROVES, Tamar. Everyday Struggles against Franco's Authoritarian Legacy: Pedagogical Social Movements and Democracy in Spain. *Journal of Social History*. 2012, **46**(2), 305-344.

GUNTHER, Richard. The Impact of Regime Change on Public Policy: The Case of Spain. *Journal of Public Policy*. 1996, **16**(2), 157-201.

GUTIERRÉZ DE TOVAR, Javier. *La creación de la Organización Nacional de Ciegos a través de mis vivencias*. Madrid: Organización Nacional de Ciegos, 1988.

HRUBÝ, Jaroslav. *Informace pro členy vlády ČR: Zpráva o situaci zdravotně postižených a nejnaléhavějších úkolech, které je třeba vyřešit*. Vládní výbor pro zdravotně postižené občany, 1992.

HŘEBAČKOVÁ, Miriam. Stručný nástin působení sester dominikánek v oblasti výchovy a vzdělávání. In: VOJTKO, Tibor. *Postižený člověk v dějinách II*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007, 13-19.

CHALUPA, Jiří. *Španělsko*. Libri, 2005.

IGLESIAS SELGAS, Carlos. *Una alternativa democrática*. Madrid: IES, 1977. ISBN 8450019060.

JEDLIČKOVÁ, Pavla. Čím byl a nebyl frankistický režim. *Dělský potápěč* [online]. [cit. 2022-06-15]. Dostupné z: <https://deliandiver.org/2008/10/pavla-jedlickova-cim-byl-a-nebyl-frankisticky-politicky-rezim-cast-1.html>

JESENSKÝ, Ján. K integrované přípravě zdravotně postižené mládeže pro povolání. *Speciální pedagogika*. 1992, **2**(5), 1-5.

JIMENÉZ LARA, Antonio a Agustín HUERTE GARCÍA. Políticas públicas sobre discapacidad en España. Hacia una perspectiva basada en los derechos. *Política y Sociedad*. 2010, **47**(1), 137-152.

KÁBELE, František. Kritéria a podmínky socializace tělesně, zdravotně, smyslově a mentálně postižené mládeže. *Speciální pedagogika*. 1993, **3**(1), 5-9.

KOUROVÁ - FORMÁNKOVÁ, Pavlína, Jaroslav CUCHRA, Marie ČERNÁ, Markéta DEVÁTÁ a Tomáš HERMANN. *Pojetí a prosazování komunistické výchovy v Československu 1948–1989*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2021.

KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Argo, 2005.

KUBÁT, Michal a Stanislav BALÍK. *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. Dokořán, 2012. ISBN 978-80-7363-266-3.

KULASOVÁ, Hana. *Kapka kámen vyhloubí*. Paseka, 2021. ISBN 978-80-7637-102-6.

La venta de cupones, única salida profesional para 30.000 invidentes. *El país* [online]. 1978 [cit. 2022-06-17]. Dostupné z: https://elpais.com/diario/1978/08/25/madrid/272892260_850215.html

LEDESMA HORTAS, Juan Antonio. *Activistas, 15 historias de vida de activistas de la discapacidad*. Madrid: Cermi, 2012.

MAIER, Hans. *Politická náboženství: totalitární režimy a křesťanství*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.

MAJTEYNI, David. Španělská občanská válka (1936–1939) v dokumentech Archivu Národního muzea. *Časopis Národního muzea*. 2016, **185**(3-4), 3-18.

MARTINÉZ-PERÉZ, José a Mercedes DEL CURA. Divulgando nuevas ideas sobre la diversidad humana: la dimensión educativa del discurso sobre la discapacidad en la España franquista. *Asclepio*. 2019, **71**(1), 1-16.

MARTINÉZ-PERÉZ, José. Work, Disability and Social Control: Occupational medicine and Political Intervention in Franco's Spain (1938-1965). *Disability Studies Quarterly*. 2017, **34**(4), 67-85.

- MICHALÍK, Jan. Proces transformace ve speciální pedagogice. In: RENOTIÉROVÁ, Marie a Libuše LUDÍKOVÁ. *Speciální pedagogika*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006.
- MLADENOV, Teodor. Postsocialist disability matrix. *Scandinavian Journal of Disability Research*. 2017, **19**(2), 104-117.
- MOLINA ROLDÁN, Rosa María. La Escuela Central de Anormales de Madrid. In: BERRUEZO ALBÉNIZ, Marría Reyes a Susana CONEJERO LOPÉZ. *El largo camino hacia una educación inclusiva: la educación especial y social del siglo XIX a nuestros días*. Pamplona-Iruñea, 2009, s. 297-310.
- MOLINERO, César. Se ha creado la Asociacion de padres de niños subnormales. *La Vanguardia*. 1962, 25.
- MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008.
- MUŽÁKOVÁ, Monika. *Byly to naše děti: O fenoménu lásky a sounáležitosti k rodičům a jejich dětem s mentálním postižením v každodennosti totality*. Karolinum, 2016.
- MUŽÁKOVÁ, Monika. *Odsunuti stranou: koexistence solidarity a nesvobody v životě člověka s mentálním postižením v totalitárním Československu*. Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova, 2020.
- NEUMANNOVÁ, Vendula. *Hledat - najít, držet - nepustit*. Jan Pixa, 1999.
- Orden Ministerial del Trabajo, 20 de junio de 1959
- OTÁHAL, Milan. *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2012.
- PARRÁGA PAVÓN, Carmen. Educación durante el Franquismo. *Temas para la Educación*. 2010, (11), 1-16.
- PAUR, Jaroslav. Z historie spolků a organizací zdravotně postižených - II. část. *Časopis pro integraci MOSTY*. 2018, (1).
- PAYNE, Stanley G. *The Franco Regime, 1936-1975*. University of Wisconsin Press, 1987.

PIÑERO PARDO, Marina Patricia. *Historia de la educación especial en España durante el siglo XX: La (no) integración en las aulas franquistas*. 2020. Trabajo final del Grado. Universidad de Valencia.

RUBIO NOMBELA, Gregorio. La organización administrativa española relacionada con los niños subnormales: su situación, problemática y perspectivas. In: *El problema de los niños subnormales*. Madrid: Servicio Nacional de Asociaciones Familiares, 1964.

RŮŽIČKA, Marek. *Péče o zdravotně postižené v letech 1948 až 1968*. Praha, 2003. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

RYCHLÍK, Jan. *Československo v období socialismu*. Vyšehrad, 2020.

CAUYELA SANCHEZ, Salvador . Espacios de discapacidad durante la España del tardofranquismo y la transición democrática. La invención del « sujeto discapacitado ». *Papeles del CEIC*. 2020, (2), 1-18.

Se ha creado la ASOCIACION DE PADRES NIÑOS SUBNORMALES. *La Vanguardia*. 16.6.1962, 25.

SLOWÍK, Josef. *Speciální pedagogika*. Grada, 2007.

SPURNÝ, Matěj. Pokus o převýchovu: Romové v objetí stalinské péče o člověka v 50. letech. *Paměť a dějiny*. 2017, (3), 3-14.

Školství. *Sociologická encyklopedie* [online]. [cit. 2022-14-06]. Dostupné z: [https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/%C5%A0kolstv%C3%AD_\(MSgS\)](https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/%C5%A0kolstv%C3%AD_(MSgS))

TITZL, Boris. Naučit, nebo inkludovat?. *Speciální pedagogika*. 2016, **26**(3), 261-293.

TITZL, Boris. O postavení zdravotně postižených občanů ve společnosti totalitního režimu. *Speciální pedagogika*. 2001, **11**(3), 173-187.

UBIETO ARTETA, Antonio. *Dějiny Španělska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007.

Ústavní zákon č. 100/1960 Sb.

VILANOVA, Mercedes a Xavier MORENO. Analfabetismo y censos de población de España de 1887 a 1981. *Historia y fuente oral*. 1992, (7), 157-173.

Vocational Rehabilitation (Disabled) Recommendation. International Labour Organization, 1955.

VOTAVA, Jiří. Pracovní diagnostika. In: TITZL, Boris. *Péče o tělesně postižené dítě: sborník k 70. výročí založení Jedličkova ústavu 1913-1983*. Praha: Ústav pro kulturně výchovnou činnost, 1985, 76-79.

Vyhláška č. 123/1984 Sb. o základní škole

Vyhláška č. 72/1985 Sb. o Úmluvě o pracovní rehabilitaci a zaměstnávání invalidů

Vyhláška č. 93/1978 Sb. o základní škole

WILENSKY, Harold. *The welfare state and equality: Structural and ideological Roots of Public Expenditure*. University of California Press, 1975.

Zákon č. 29/1984 Sb. o soustavě základních a středních škol

Zákon č. 55/1956 Sb. o sociálním zabezpečení

Zákon č. 63/1956 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 86/1950 Sb.

Zákon č. 68/1951 Sb. o dobrovolných organizacích a shromážděních

Zákon č. 95/1948 Sb. o základní úpravě jednotného školství

Zákon č. 99/1948 Sb. o národním pojištění